

ИСТОРИЯ ПОД ПРИЦЕЛ.

Руската историческа дезинформация,
политики на паметта в България и уроци за
справяне с миналото от Централна и Източна Европа

ИСТОРИЯ ПОД ПРИЦЕЛ.

Руската историческа дезинформация,
политики на паметта в България и уроци за
справяне с миналото от Централна и Източна Европа

Д-р Румена Филипова

Автор на доклада:

Д-р Румена Филипова, председател, Институт за глобални анализи

Авторът изразява благодарност към Барбара Бачова, анализатор,
Институт за глобални анализи, за съдействието в изследователския процес.

Публикувано от Института за глобални анализи.

INSTITUTE FOR GLOBAL ANALYTICS
ИНСТИТУТ ЗА ГЛОБАЛНИ АНАЛИЗИ

Докладът се осъществява с подкрепата на Държавния департамент на САЩ. Мненията, резултатите и изводите, изразени от автора, не отразяват непременно вижданията на Държавния департамент на САЩ.

ISBN: 978-619-92569-1-6

© 2023 Институт за глобални анализи.
Всички права запазени.

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение: Авторитарна история на война	5
История и медии: нова област в проучванията	8
Русия: История в подчинение на властта	11
България: Как неразказаната история на Русия ражда	
злонамерени измислици	17
Образование и учебници по история: руската приказка остава неразбрана . . .	18
Статуи и музеи: неподвижното присъствие на Русия	30
Проруска историческа дезинформация: Виртуално завладяване	35
Централна и Източна Европа в огледалото на миналото:	
Подходи към паметта	45
Водещата роля на балтийските страни в създаване на политики за паметта . .	46
Централна Европа: от решително откъсване от миналото	
до сблъсъци за паметта	49
Румъния: догонване	52
Украйна: историческа памет, пробудена от войната	53
Пътят напред за миналото на България в условията	
на социално разделение	57
Може ли социалното разделение да се преодолее чрез дискусии?	57
Насърчаване на критична историческа памет и образование	60
Изолиране на медийната среда от чуждо авторитарно влияние	62

ФИГУРИ

Таблица 1:	Сравнителни характеристики на представянето на Русия в учебниците по история.	26
Каре 1:	Паметник на Съветската армия в София.	34
Каре 2:	Проруска историческа дезинформация в българските социални медии	43
Каре 3:	Премахването на Бронзовия войник от Талин.	48
Каре 4:	Премахването на статуята на Иван Конев в Прага	51
Каре 5:	Стъпка преди демонтаж: Художествена реконструкция	55

ВЪВЕДЕНИЕ: Авторитарна история на война

Войната на Русия срещу Украйна отпрати най-сериозното предизвикателство пред европейската сигурност след Втората световна война, водейки до военни стълкновения, невиждани след 1945 г. Основните причини за рязкото развитие на събитията на бойното поле обаче могат да се търсят в идеологическата сфера. Решението на руското ръководство да започне война се базира на изкривени и фалшифицирани разбирания за историята,¹ които също така са залегнали в представи за руската и украинската идентичност. Опитът да се възстанови неоимперската, великодържавна идентичност на Русия цели да заличи националността и държавността на Украйна поради погрешни интерпретации на предполагаемото исторически обусловено единство между руснаци и украинци и разбирането на украинската самостоятелност като заплаха за руските себевъзприятия. За да разпространи това погрешно представяне на историята и идентичността като оправдание за започване и продължаване на инвазията, Кремъл използва дезинформацията като идейния аспект на военните си действия.

Настоящият доклад изследва **‘милитаризацията’ на историята и идентичността чрез историческа дезинформация** като основно измерение на упражняването на авторитарна „остра сила“ от страна на Москва. Феноменът на използването на историята за злонамерени дейности за влияние произтича от невъзможността на Русия да реши собствените си проблеми, свързани с идентичността. На свой ред историческата дезинформация е ефективен метод за намеса в дебатите на трети страни, тъй като разговорите за миналото са неразривно свързани с представите за лична и национална идентичност – случилото се в миналото формира разбирането за това кои сме сега.

Резултатите от изследването показват, че изкривените и неверни твърдения за историята са се превърнали в повсеместен аспект в руските политически и културно-образователни процеси, включително по отношение на правно-институционална кодификация, централизация на образованието, развитието на киното и филмовото производство, както и честването на събития от миналото. Войната на Кремъл срещу Украйна през 2022 г. катализира значително вече съществуващата тенденция на злоупотреба с историята за политическите цели на режима.

¹ Путин, В., 2021 г., *Статия на Владимир Путин “За историческото единство на руснаците и украинците”*, Официален уебсайт на президента на Русия
Портнов, А., 2022 г., *Ukraine Insider 1: Защо Русия започна войната и как представите на Путин за Украйна се оказаха погрешни*, Институт за глобални анализи, стр. 1-20

Докладът също така се фокусира върху **България като пример за обхвата, целите и участниците, които насърчават вмешателството на Русия по отношение на историята.** Като част от икономически и геополитически уязвимия югоизточен фланг на Европа, България се характеризира с проблемна медийна среда, която се определя от влошаващи се журналистически стандарти, непрозрачна концентрация на медийна собственост, непълни и непоследователно прилагани законодателни разпоредби, (юридически) атаки срещу журналисти.² Тези медийни недостатъци способстват навлизането на чуждо авторитарно влияние, особено от страна на Русия, като местните прокремълски политически, журналистически и бизнес мрежи разпространяват руски дезинформационни наративи чрез широк спектър от медийни източници. Те включват онлайн и печатни новинарски издания, акаунти в социалните медии, свързани с политически партии, страници на проруски обществени групи, конспиративни YouTube канали и различни журналисти.³

Въздействието на Русия върху историческите възприятия на българската общественост стои в основата на възприемчивостта към всички останали руски пропагандни послания в България. Тези послания – с давност почти век и половина, се фокусират върху привидно „вечната“ руска добронамереност към политическите, обществените и икономическите съдбини на България, върху „братството“ и взаимноизгодните двустранни взаимодействия, произтичащи от освобождението на България от Османската империя в края на XIX век в резултат на военните действия на Руската империя.

В този контекст, докладът анализира и идентифицира обхвата и каналите за влияние, които насърчават изопачаването на българо-руските връзки, като изследва представянето и интерпретацията на ролята на Русия в българската история в съвкупността от „носители на историческа памет“ в България. Тези носители обхващат представите за паметта в три основни идейни, дискурсивни и материални области, които са основополагащи за предаването на историческите разбирания в едно общество, включително (1) образованието, (2) монументалното наследство и (3) медиите.

В анализа се открояват няколко основни заключения. Първо, учебниците по история в рамките на образованието между 1 и 12 клас запазват относително мълчание относно често негативната роля на Русия в критични епизоди от българската история след освобождението от Османската империя през 1878 г. **Заглушаването на негативните последици от руската намеса се придружава от позитивно представяне на Русия, съчетано с прехвърлянето на „интерпретативна отговорност“ върху учениците** (тъй като от тях често пъти се изисква сами да открият фактите за участието на Москва в българските политически, икономически и обществени процеси). В контраст на това, комунистическият период в българската история е представен през по-критична перспектива. Преподаването и научните изследвания на университетско ниво се характеризират с ограничен фокус върху руската роля в българската история и липса на добре развито академично направление в областта на българо-руските отношения.

² Филипова, Р., и др., 2021 г., *Противодействие на медийното влияние на Кремъл в Европа. Модели на антидемократични послания, отговори на дезинформацията и средства за устойчивост*, CSD, стр. 73-76

³ Филипова, Р., Шопов, В., 2022 г., *Авторитарните сили в медийна офанзива по време на война. Информационното влияние на Русия, Китай, Турция, Иран и държавите от Персийския залив в Югоизточна Европа*, Медийна програма „Конрад Аденауер Щифтунг“ за Югоизточна Европа, стр. 29-32

Второ, статутът на паметниците от комунистическата/съветската епоха продължава да не е решен, тъй като взаимно противоположни политически и граждански инициативи, олицетворявани съответно от критични към Русия и прокремълски групи, се блокират взаимно. Липсата на институт за паметта и музеи, които да изследват, образоват и критично оценяват комунистическото минало, затвърждава амбивалентността на България по отношение на миналото.

Трето, незавършеният процес на критично оценяване на ролята на Русия в българската история в сферата на образованието, културата и политиката на паметта е благодатна почва за кремълската пропаганда, тъй като снижава обществената устойчивост. Липсата на видимост и честото потискане на исторически обективната информация прави българската общественост податлива на руска намеса във вътрешните дебати. Анализът на медийното съдържание разкрива тенденция на активизиране на историческата дезинформация от страна на руските официални институции и техните местни „проксита“, особено във връзка с отбелязването на ключови исторически събития като освободението на България от Османската империя, последвалото съединение, съветската окупация и др.

Докладът също така представя инициативи в областта на историческата памет, включително законодателство, институти за паметта, музеи, комисии за истината, създадени в Балтийските държави, Централна Европа, Румъния и Украйна като елемент от осмислянето на комунистическото и съветското минало. Те могат да послужат като пример за това как България би могла да продължи процеса на критична оценка на своето минало, като същевременно представляват и предупреждение за недостатъците на инициативите за памет, включително политизиране, селективно избягване на трудни епизоди от историята и потенциално ограничаване на академичната свобода. Специално внимание е отделено и на това как са били разрешени противоречията между критично настроените към Русия и проруските групи в различните държави от ЦИЕ (Централна и Източна Европа) по отношение на политиките спрямо паметниците. Случаят с Бронзовия войник в Талин подчертава първостепенното значение на решителните действия на държавата за премахване на паметника, докато случаят със статуята на Иван Конев в Прага демонстрира активността на местните власти при разрешаването на спора. При обстоятелства, при които не се постига съгласие, художествената реконструкция и намеса могат да бъдат посредници за медиация на компромис между цялостното демонтиране на паметника или неговото запазване в непроменен вид.

В заключение, докладът предлага **тристепенен подход за борба с дезинформацията**. Той започва с концептуална оценка на възможностите за постигане на помирение в разделени общества, като основният извод е, че продължителни обсъждания (като част от дискусии групи между граждани или медийни дебати) вероятно ще засилят вече съществуващата поляризация. Вместо това лидерските решения могат да насърчат изграждането на относително единна посока. Впоследствие са изведени препоръки за насърчаване на инициативи в политиката на историческата памет и образователната система на България, които да оценяват критично руската роля в българската история. Обективното разбиране на българо-руските отношения е в основата на способността за правилно оценяване и устойчивост по отношение на злонамерените операции на Кремъл. Представени са и предложения за изолиране на медийната среда от чуждо авторитарно влияние.

Настоящото изследване се основава на качествена аналитична методология. Използвани са първични източници, включително политически документи и изявления, както и законодателство, за да се определят основните тенденции в руските политически процеси. Докладът предоставя цялостен преглед на всички версии на учебниците по история за четвърти, седми, десети и дванадесети клас (когато училищната програма се фокусира върху изучаването на българска история) с цел да се проучи представянето на руските политики спрямо България. Медиен анализ на руските дезинформационни наративи в българската информационна среда е проведен в продължение на една година (август 2022 г. – август 2023 г.), като са изследвани преобладаващите прокремълски послания, които рамкират отбелязването на критични моменти от българската история.

История и медии: нова област в проучванията

Докладът се вписва в новата изследователска рамка, създадена от Центъра за глобална ангажираност (Global Engagement Center), който обръща аналитично внимание на решаващото значение на присвояването и използването на историята от страна на Кремъл за постигане на руските геополитически цели. Президентът на Русия Владимир Путин, заедно със своята екосистема за дезинформация и пропаганда, се позовава на Втората световна война, за да оправдае разширяването на автократичната си власт във вътрешнополитически план и агресията на Русия спрямо демократичните и евроатлантическите стремежи на съседните ѝ държави. Отъждествяването на „русофобията“ и неонацизма и обвиненията спрямо други страни в насърчаване на фашизъм се превърнаха в основен елемент на руската дезинформация като опит за обосновка и претекст за непровокираната брутална война на Кремъл срещу Украйна.⁴

Приносът на доклада се състои в специфичния фокус върху руската историческа дезинформация в България и в това как множеството „носители на памет“ в политиката и обществото – включително училищни образователни материали, университетско преподаване, монументално наследство – формират податливост към руските пропагандни послания. Това научно направление се развива на фона на силно ограничените академичните изследвания на движещите сили, посланията и модели на историческата дезинформация, прилагани и проявявани в конкретни страни и региони по света, и връзката им с политиките за паметта.⁵ Както показва иновативното изследване на Джейсън Стайнхауер, социалните медии и технологиите повишиха в значителна степен значимостта на историческата (дез)

⁴ Държавен департамент на САЩ, 2022 г., *Историческата дезинформация на Владимир Путин*, Център за глобална ангажираност

Държавен департамент на САЩ, 2023 г., *Дезинформационна рулетка: Годината на лъжите на Кремъл за оправдаване на неоправдана война*, Център за глобално ангажираност

Държавен департамент на САЩ, 2022 г., *За да дискредитира Украйна, Кремъл прибегва до антисемитизъм*, Център за глобална ангажираност

⁵ Открояват се следните примери. За употребата на носталгията в руската публична дипломация: Манор, И., Памент, Дж., 2022 г., *‘От Гагарин до Спутник: Ролята на носталгията в руската публична дипломация’*, *Place Branding and Public Diplomacy* 18, стр. 44-48

За руската употреба на дискурси, основани на идентичността, за да се подкрепят твърденията за войната срещу Украйна: Толц, В., Хъчингс, С., 2023 г., *‘Истина със Z: дезинформация, войната в Украйна и противоречащия си руски дискурс за имперска идентичност’*, *Post-Soviet Affairs*

За анализа на историческото рамкиране и как той се използва в три случая на руския политически дискурс – инвазията в Украйна през 2014 г., налагането на западни санкции на Русия през 2014 г. и руската интервенция в Сирия през 2015 г.: МакГлин, Дж., 2022 г., *‘Отвъд аналозиите: анализ на историческото рамкиране в руския политически дискурс’*, *Researching Memory and Identity in Russia and Eastern Europe: Interdisciplinary Methodologies*, Cham: Springer International Publishing, стр. 141-159

информация в публичното пространство, променяйки това, което знаем за историята. Стайнхауер посочва как Фейсбук е целенасочено проектиран да дава предимство на носталгията чрез различни механизми, било то чрез визуално завладяващи изображения (особено военна фотография); експониране на събития от миналото, актуални в настоящето; исторически разкази, съставяни на базата на изкуствен интелект.⁶

Налага се изводът, че историята и медиите са неразривно преплетени, което поражда необходимостта от изследване на това как миналото оформя ежедневно то ни разбиране и отношение към настоящето.

⁶ Стайнхауер, Й., 2022, *История във времена на промени: Как социалните медии и уеб пространството промениха миналото*, Palgrave Macmillan Cham

РУСИЯ: История в подчинение на властта

Агресивните военни и идейно-информационни действия на Русия са кулминацията на несигурната идентичност на страната след 1991 г. и нейното окончателно инструментализиране в посока териториален експанзионизъм.

Нерешеният въпрос за принадлежността на Русия към Европа и към Запада като цяло от векове занимава както руснаците, така и чужденците, получавайки допълнителен тласък след разпадането на СССР. Дезинтеграцията на Съветския съюз означаваше рязко намаляване на статута на Русия като велика сила в европейската и световната политика, което възроди традиционния дебат между „западниците“ и „славянофилите“ в търсене на ново място в международния цивилизационен ред. На преден план излезе и предизвикателство за изграждане на нацията след края на многонационалната съветска „империя“.⁷ Въпреки че прозападната, либерална визия за Русия в мир със съседите си получи политическа подкрепа особено в началото на 90-те и началото на 2000-те години, Москва постепенно се отдалечи от европеизацията. Промяната на идентичностните дискурси в страната в посока на националистическия консерватизъм и еволюцията на материалната база на режима на Владимир Путин към консолидиран авторитаризъм доведоха до оспорване на ключови постулати на европейските ценности. Стандартите на либерално-демократичното управление все по-често бяха заменени с авторитарно ръководство, оправдано от (предполагаемите) колективистично-традиционни нагласи на руското общество. Принципите на добросъседство отстъпиха място на регионалната агресия и възстановяването на империята в Евразия, а подкрепата за либералния международен ред, основан на сътрудничеството със Запада, отстъпи пред конкуренцията с Европа и Америка и опита за изграждане на многополюсна глобална политика в сътрудничество с Изтока (преди всичко с Китай).⁸

Като съставен елемент на процеса на идентификация интерпретациите на историята започват да се използват в услуга на насърчаването на елементите на национална идентичност, одобрени от Путин. По този начин историческите твърдения се превърнаха в неразделна част от политическия дискурс, законодателството, културата и образованието на Русия, както и при отбелязването на събития от миналото.

⁷ Филипова, Р., 2022 г., *Конструиране на границите на Европа: идентичност и външна политика в Полша, България и Русия след 1989 г.*, Ibidem/Columbia University Press, стр. 287-288

⁸ Филипова, Р., 2022 г., *Конструиране на границите на Европа: идентичност и външна политика в Полша, България и Русия след 1989 г.*, Ibidem/Columbia University Press, стр. 301

- В сферата на публичната реторика, политическите изявления и законодателството преобладава примордиалистично-есенциалистката аргументация за привидно вечната руска историческа традиция и правото на доминация над Украйна. Тя е съпроводена и с издигането на консервативните ценности и историческата памет (особено разбиранията на режима за „антифашизма“) до статут на държавна идеология.

Свързаните с режима експерти се опитват да докажат **неизменна, исторически непрекъснатата тенденция**, според която доимперският период от руската история определя основните характеристики на руската държавност, която се е развила независимо от Запада и без да се съобразява със съседите на Русия. За разлика от преобладаващия научен консенсус, който подчертава централната роля на взаимодействията на Русия със Запада за формирането на ключовата динамика както на подражанието на западните политически, социални и икономически модели, така и на реакцията срещу тях, руските интелектуалци се опитват да съставят виждане за самостоятелността на Русия през XV и XVI век. Твърди се, че по това време „Русия нито е изпитала значително въздействие на западноевропейската международна политика, нито е оказала някакво влияние върху нея“. „Политическата организация на Русия възниква самостоятелно“ и „до средата на XVI век руската държава няма съседи, чието право на независимост да бъде съблюдувано и базирано на ясни етнически и религиозни различия“.⁹

По подобен начин все по-често използваните от Путин позовавания на Петър Велики са част от стратегията за обосноваване на предполагаемата принадлежност на Украйна (и на други страни) към Русия чрез съмнителни есенциалистски твърдения. Според тях това, че руснаците са населявали определени земи преди векове е достатъчна обосновка, че съвременна Москва има право да си ги върне. В историческата аналогия и интерпретация на Путин, Петър Велики не се е сражавал с Швеция в Северните войни през XVII век, за да завладее, а за да *си върне земите*, които привидно винаги са били населявани от славяни.¹⁰ В друг пример, проучване, финансирано от руската научна фондация, се опитва да „докаже“, че Киев е руски, като се позовава на преброяване на населението от края на XIX – началото на XX век, когато да се обявиш за говорещ и принадлежащ към украинския народ е било въпрос на „мода“, определяща се от успеха на украинския националистически проект.¹¹ Вестник „Известия“ също стартира проект, който предоставя исторически „обосновки“ защо и как източна Украйна винаги е била руска.¹²

Освен това руският президент се **противопостави на това, което той определя като агресивни опити на някои държави да пренапишат историята**, вдъхновени от привидната цел да намалят суверенитета на Русия.¹³ В президентския указ за утвърждаване на основите на държавната политика за запазване и укрепване на традиционните руски духовно-нравствени ценности от ноември 2022 г. историческата памет е посочена като част от традиционните ценности. В контраст на това, „деструктивните идеологии“ отричат „положителния“ принос

⁹ Бордачов, Т.В., 2022 г., ‘За ранната история и географията на руската външна политика’, *Russia in Global Affairs*, 20(3), стр. 71-93

¹⁰ Рейнсфорд, С., 2022 г., ‘Путин и Петър Велики: Руският лидер се оприличава на цар от 18-ти век’, *BBC*, 19 юни 2022 г.

¹¹ Чемакин, А. А., 2023 г., ‘Етническият състав на населението на Киев в началото на XX век: откъс от реалната история’, *Russia in Global Affairs*, 21(1), стр. 32-48

¹² Известия, ‘Новорусия: наследство на императорите’

¹³ Егорова, В., 2022 г., ‘Путин: Демонтажът на държавата и суверенитета започва с митове за историята’, *Российская газета*, 15 ноември 2022 г.

на Русия в световната история и култура, което крие риск от изопачаване на историческата истина. Защитата на традиционните ценности е залегнала в държавната политика и е секюритизирана, така че държавната намеса в културата, образованието, академичните среди, медиите представлява начин за налагане на предпочитаните от режима ценности като предполагаема защита срещу външни заплахи.¹⁴

Основен компонент в историческата политика на руската държава е споменът за „Великата отечествена война“. Целта на тази политика е насочена към обединяване на руското общество около символи на патриотизма и саможертвата в името на запазването на държавната власт, както и към оправдаване на амбициите на Русия за европейско и глобално влияние – чрез (самоприписаната) роля на Кремъл като единствен спасител на Европа. Обвиненията във „фашизъм“ се отправят към враговете, които Москва си определя, и се изгражда пропагандна бинарна опозиция между „неонацистка“ Европа и Украйна и Русия, противопоставяща се на фашизма.¹⁵

Подобно реторично позициониране се проявява в документите за външна политика, законодателството и официалните тържествени събития, организирани от държавата. Ярък пример за практиката на Кремъл да приписва на Запада собственото си фалшифициране на историята е докладът на руското Министерство на външните работи от 2022 г. относно героизирането на нацизма и разпространението на неонацизма. В него се твърди, че „са се увеличили кампаниите за изопачаване на историята и фалшифициране на ролята на СССР в осигуряването на победата над нацизма и изграждането на съвременната система на международните отношения. В настоящата фаза се наблюдава засилен исторически ревизионизъм и търсене на реванш, пълна подмяна на понятията, като агресорите, които отприщица войната и вдъхновиха идеологията за расова чистота, цинично се поставят на мястото на държавата, която им се противопостави, за политическо удобство“.¹⁶ През 2022 г. Русия организира и първия международен антифашистки конгрес, популяризирайки собствената си версия за съвременните прояви на нацизма и борейки се срещу предполагаемото изопачаване на историята на Втората световна война.¹⁷

В съответствие със секюритизацията и държавното присвояване на паметта за Великата отечествена война руският президент подписа закон за криминализиране на всички дейности, които могат да се считат за клевета или оскверняване на георгиевската лента (в памет на ветераните от източния фронт на Втората световна война). Твърди се, че целта на закона е изкореняването на всякаква употреба на символиката на лентата, която не е свързана с историческата памет.¹⁸

Правно-институционалната кодификация на предпочитаната от Кремъл визия за историческата памет и наследството от Втората световна война обаче има своите предистория още

¹⁴ Президент на Русия, 2022 г., [‘Указ на президента на Руската федерация за потвърждаване на принципите на държавната политика за опазване и укрепване на традиционните руски духовно-нравствени ценности’](#), стр. 3, 5, 6, 8

¹⁵ Филипова, Р. и др., 2021 г., [‘Противодействие на медийното влияние на Кремъл в Европа. Модели на антидемократични послания, отговори на дезинформацията и средства за устойчивост’](#), CSD, стр. 33

¹⁶ Министерство на външните работи на Руската федерация, 2022 г., [‘Относно ситуацията с прославянето на нацизма, разпространението на неонацизма и други видове практики, които позволяват ескалацията на съвременните форми на расизъм, расова дискриминация, ксенофобия и свързаната с тях нетърпимост \(Доклад на Министерството на външните работи на Руската федерация, 2022 г.\)’](#), стр. 8

¹⁷ Руски мир, 2022 г., [‘В РУСИЯ ЕЖЕГОДНО ЩЕ СЕ ПРОВЕЖДА МЕЖДУНАРОДЕН АНТИФАШИСТКИ КОНГРЕС’](#)

¹⁸ Радио Свобода, 2022 г., [‘Путин подписа закон за наказанията за оскверняване на георгиевската лента’](#), 29 декември 2022 г.

от края на 2000 г. и представлява постепенно развитие, катализирано допълнително от инвазията през 2022 г. Така например през 2009 г. е създадена Президентската комисия на Руската федерация за противодействие на опитите за фалшифициране на историята в ущърб на интересите на Русия. През 2014 г. Русия изменя Наказателния си кодекс, като добавя член 354-1 „Реабилитация на нацизма“, който наказва „фалшифицирането на историята“, основано на разпространението на невярна информация за дейността на СССР по време на Втората световна война. По-специално, приравняването на нацистка Германия и СССР като държави, управлявани от сходни тоталитарни режими, е преформулирано като „реабилитация на нацизма“ и започва да се счита за престъпление съгласно руското законодателство. Конституционната реформа от 2020 г. допълнително закрепва тези постулати. Новият член 67-1 обявява Руската федерация за правопреемник на СССР, който защитава историческата истина и уважава паметта на „защитниците на Отечеството“.¹⁹

Независимо от това, кремълската милитаризация на историята на Втората световна война и изфабрикуването на „съвременната неонацистка заплаха“ като претекст за нахлуване в Украйна са били разобличавани през годините в международен план. Така например повече от 140 международни историци осъдиха „приравняването на украинската държава с нацисткия режим, за да се оправдае непровокираната агресия от Русия“, като нарекоха пропагандата на Москва „фактологически погрешна, морално отблъскваща и дълбоко обидна“ за „жертвите на нацизма и тези, които смело са се борили срещу него“. Службата за сигурност на Украйна освен това разкри доклад на Федералната служба за сигурност на Русия, в който се очертават темите за дезинформация, които руските официални лица трябва да популяризират, за да съберат подкрепа за нахлуването в Украйна.²⁰

- Началото на войната в Русия през 2022 г. поставя началото на множество дейности, насочени към по-нататъшна **централизация на руското образование** със засилен фокус върху насаждането на санкционирани от режима пропагандни идеологически постулати сред руската младеж.

На 1 септември 2023 г. започва прилагането на нововъведения „златен стандарт на знанието“ в руските образователни институции. Той се основава на единен критерий за преподаване и съставяне на учебници по руски език, литература и история и др. в училищата на цялата територия на Руската федерация.²¹ Новият учебник по история за XI клас включва материал за така наречената от руските власти „специална военна операция“ в Украйна, представяйки я като „справедлива“ кауза и предричайки победа на Москва над Запада.²² Дава се тласък и на младежките инициативи като международния конкурс „Есе за победата“, в който руски и международни младежи пишат по повод края на Втората световна война в името на „противодействие на фалшифицирането на историята, провеждано от европейските държави“.²³

¹⁹ Червяцова, А., 2021, *Контрол върху миналото: Тенденции в руската политика за паметта*, Human Rights in Context

²⁰ Държавен департамент на САЩ, 2022 г., *За да дискредитира Украйна, Кремъл прибегва до антисемитизъм*, Център за глобална ангажираност

²¹ Агранович, М., 2023, *‘Какво ново за руските училища и университети’*, *Российская газета*, 9 януари 2023 г.

²² Шукла, С., Себастиан, К., 2023 г., *‘Този войник е загинал в Украйна. Сега ликът му стои на бюро, за да вдъхновява руските ученици’*, *CNN*, 17 юли 2023 г.

²³ Емелианенко, В., 2022 г., *‘Акция “Диктовка на победата” се проведе в Московския музей на победата и в 42 страни по света’*, *Российская газета*, 3 септември 2022 г.

Тези образователни инициативи надграждат и подсилват предходните събития, целящи да внушат на руската младеж акцентирания от Кремъл патриотизъм като начин за сплотяване около държавата. Руските власти започват да оказват подкрепа и възлагат на приятелски настроени към режима историци да изготвят учебници по история, които възхваляват достоинства на президентстванията на Путин като апогей в руската история. Открита проява на този процес е издаването през 2007 г. на наръчник по съвременна история на Русия, ентузиастично популяризиран от Кремъл.²⁴ В контраст, работата на историците, които оспорват одобряваните от Кремъл разкази, е обект на преследване. Пример за това е Юрий Дмитриев, чиято критика на руската държава и нейната отговорност за ГУЛАГ води до наказателно производство за предполагаемо сексуално насилие.²⁵ Оттогава насам срещу критично настроени историци са образувани множество други наказателни дела.²⁶

Кремъл също така използва и в международен план стратегиите си за въздействие върху младежта и за формиране на образователно съдържание. Това се демонстрира най-ярко чрез дейности за **насилствено превъзпитание на украински деца в завзетите територии**. Както разкрива Conflict Observatory, за преместването на хиляди украински деца в райони под контрола на руското правителство е използвана широка мрежа от управлявани от Русия сайтове и процеси. В доклада на организацията подробно се описват систематичните усилия на руските власти да прекъснат комуникацията между отведените деца и техните роднини и да предотвратят завръщането на децата в Украйна. Тези дейности се ръководят от общата цел да се отрече и потисне украинската идентичност, история и култура.²⁷ Освен това украинските училища в териториите, окупирани от руските сили, са подложени на натиск да предадат всички учебници по история и украински език и да преминат към обучение на руски език, като същевременно са подложени на физическо унищожение в резултат на руски бомбардировки и обстрел.²⁸

- В **по-широката сфера на културата** продължава процесът на установяване на държавно господство над културните продукти и на посегателство върху плуралистичните дейности на гражданското общество, за да бъдат подчинени на версията на Кремъл за историята, особено след постепенната консолидация на авторитарния режим от края на 2000-те години.

Киното и филмовата продукция се използват като важни инструменти за възхвала на режима в Русия, както и на нейното минало. За тази цел през 2008 г. е създаден Съветът за развитие на руската филмова индустрия, който финансира филми, посветени на войната и историята, и разпространяващи идеите за патриотизъм, военна служба и традиционни семейни ценности.²⁹ В същото време филмите, които не отговарят на пропагандната линия на властите, са бойкотирани. През 2017 г. например бяха представени два филма, които предизвикаха

²⁴ Линан, М. В., 2010 г., 'Историята като инструмент за пропагандата в Русия на Путин', *Communist and Post-Communist Studies*, 43(2), стр.167-178

²⁵ Медуза, 2020 г., 'Окупиране на пространството на паметта' Специалистът по ГУЛАГ Андреа Гулота обяснява какъв е залогът в наказателното дело срещу историка Юрий Дмитриев

²⁶ Международна федерация за човешки права, 2021, *РУСИЯ: "ПРЕСТЪПЛЕНИЯ СРЕЩУ ИСТОРИЯТА"*

²⁷ Държавен департамент на САЩ, 2023 г., *Доказателства за военни престъпления и други зверства на Русия в Украйна: Скоростни сведения за релокацията на деца*, Office of the Spokesperson

²⁸ Хайд, Л., 2023 г. 'Войната в Украйна има още една фронтна линия: Класната стая', *Politico*, 9 януари 2023 г.

²⁹ Линан, М. В., 2010 г., 'Историята като инструмент за пропагандата в Русия на Путин', *Communist and Post-Communist Studies*, 43(2), стр.167-178

скандал. Матилда – романтична драма за любовната афера на цар Николай II, и Смъртта на Сталин – политическа сатира за събитията след смъртта на Сталин, разпалиха дебати за разбирането на миналото на Русия, статута на руските исторически личности и тяхното значение за националното самочувствие в настоящето. Поставянето под въпрос на моралните качества на руските управници, особено чрез хумористични образи, се превърна в обект на яростна опозиция, митинги и критики, което в крайна сметка доведе до забрани за прожектиране на филмите.³⁰

В допълнение към филмовата продукция, официалните тържествени събития подтикват руското население да се въплъти в роли от миналото и да се идентифицира с него. Историческите възстановки,³¹ които стават все по-популярни в Русия, и мащабните ежегодни шествия на Безсмъртния полк (в памет на членовете на семействата, които са се сражавали през Втората световна война) служат като инструмент на патриотичната пропаганда, която предотвратява самокритична равностойност на миналото на Русия, включително престъпленията и жестокостите.

Едновременно с това алтернативните инициативи, насочени към насърчаване на обективна оценка и изучаване на миналото, организирани от независими институции на гражданското общество, биват блокирани. Например организирания от правозащитната организация „Мемориал“ ежегоден конкурс за изследвания на ученици от средните училища „Хората в историята: Русия през XX век“ беше подложен на клеветнически атаки в медиите като предполагаемо усилие за „пренаписване на руската история“, а учениците бяха разубеждавани да участват и подлагани на натиск от страна на училищата, местните власти или ФСБ.³²

Като цяло основополагащото значение на използването на историята като част от арсенала на руския режим се проявява на ниво държавен дискурс, политика и действия, които структурират политическата, социалната, информационната и образователната сфера в цялата страна. В допълнение към милитаризацията на историята за вътрешни цели, на международната сцена Кремъл използва историческите изкривявания и фалшификации, особено чрез дезинформация, в опитите си да установи влияние в трети страни. Самото нахлуване в Украйна е мотивирано от историческите тълкувания на Путин, според които Киев е лишен от самостоятелност, руснаците и украинците са привидно част от една нация, а Украйна представлява бойно поле между Москва и Запада.³³ Отвъд Украйна и особено в България, дори и да не се води пълномащабна война, агресивната злоупотреба с историята от страна на Кремъл служи като идеологическо оръжие за разколебаване на възприятията.

³⁰ Кратоквил, Ф., Шаханова, г., 2021, 'Патриотичният завои и преизграждането на руската историческа памет', *Problems of post-communism*, 68 (5), стр. 442-456

³¹ Ханукай, М., 2020 г., 'Възкресение чрез сурогатия: спектрални постановки в Русия на Путин', *Slavic Review*, 79(4), стр. 800-824

³² Международен мемориален борд, 2019 г., *Училищен конкурс "Хората в историята: Русия през XX век"*

³³ Портнов, А., 2022 г., *Ukraine Insider 1: Защо Русия започна войната и как представите на Путин за Украйна се оказаха погрешни*, Институт за глобални анализи, стр. 1-20

БЪЛГАРИЯ: Как неразказаната история на Русия ражда злонамерени измислици

Идейната среда в България се определя в дългосрочен план от продължаващия феномен на разделена лоялност – между Западна Европа като пример за прогрес и Русия като културно и емоционално близка „спасителка“. Това означава, че Западна Европа и Русия са ключови значими „други“ в българската национална идентичност. Европа представлява пример за социално, политическо и икономическо развитие, докато Русия играе важна роля в културната чувствителност и емоционалната привързаност на българите, свързана с религиозни, етнически, езикови сходства и възприемана предполагаема нужда от историческа благодарност за освобождението на България от Османската империя в резултат на руската военна и дипломатическа дейност.³⁴

Следователно възприемането на историческите връзки е ключов фактор за отношението на българите към Русия. Продължителната значимост на тези проруски нагласи в България се потвърждава от проучване на Globsec, което заключава, че общата история и предполагаемият общ „панславянски“ етнически и културен произход с Русия са важни за българите. 84% от анкетиранияте български респонденти възприемат Русия като традиционна братска славянска нация.³⁵

Вкоренените положителни възгледи на българите за руско-българските исторически взаимодействия, които често пъти се оказват недостатъчно информирани и избирателни, са инструментализирани от Кремъл в съвременните условия. За да разберем и идентифицираме обхвата, каналите и участниците, които насърчават благоприятното за Русия изкривяване на българо-руските връзки, в този раздел на доклада са представени резултатите от **оригинално изследване на представянето и интерпретацията на ролята на Русия в българската история в съвкупността от „носители на историческа памет“ в България**. Тези носители съдържат представи за паметта в три основни идейни, дискурсивни и материални области, които са основополагащи за съхранението на историческите разбирания в едно общество:

- Сферата на **образователните писмени източници**, основани на учебниците по история, които се използват в училищното обучение, както и изследователските насоки на университетските преподаватели, създаването и насоката на университетските учебни програми.

³⁴ Филипова, Р., 2022 г., *Конструиране на границите на Европа: идентичност и външна политика в Полша, България и Русия след 1989 г.*, Ibidem/Columbia University Press, стр. 213, 219-220

³⁵ Хайду, Д., и др., 2023 г., *ГЛОБСЕК тенденции 2023: (Все още) обединени заедно*, GLOBSEC, стр. 38

- **Монументално наследство**, състоящо се от статуи и музеи като видими и осезаеми маркери на историческата символика.
- **Медийното пространство**, включително участниците и каналите, които разпространяват проруска историческа дезинформация.

Досега не е провеждано цялостно изследване на доминиращото представяне на Русия в тези три сфери, но оценката на степента на дълбоко вкоренените проруски исторически представи е от решаващо значение за предлагането на начини за противодействие на идейното влияние на Кремъл.

Образование и учебници по история: руската приказка остава неразбрана

Образователната система е основен носител на историческата памет, тъй като предава знания за историята на следващите поколения в училищата и социализира новите изследователи на историята във вече съществуващи референтни рамки и академични дебати като част от висшето образование. Писмените материали в учебниците кодифицират доминиращо изградени и промотирани исторически интерпретации и следователно са ключов източник на информация за преобладаващите исторически разбирания (въпреки че индивидуалните гледни точки на учителите и семейната история и памет също обуславят историческите възгледи на младите хора, те са по-малко достъпни за изследване). От своя страна, изследователските ориентации на преподавателите насочват към преобладаващите академични „школи“ и възможността за създаване на знание, което също може да оспори съществуващите парадигми. В контраст на това, слабо развитите области на изследване могат да затвърдят празнини в проучванията, подавайки се на стереотипно и дори идеологически рамкирани установени интерпретации.

Образователната политика на България като цяло не е насочена към предприемане на значителни промени в съществуващия учебен материал в училищата. Започналият през 2022 г. преглед на училищните програми не доведе до съществена преоценка на съдържанието, включително по отношение на обучението по история. В Стратегическата рамка за развитие на образованието, преподаването и ученето в Република България (2021-2030 г.) накратко се посочва необходимостта от развиване на умения за критично мислене за разбиране, включително на историята и медиите.³⁶ Президентът Румен Радев изразява мнение, че образователната система трябва да пази и укрепва българската национална идентичност и самосъзнание.³⁷ Консервативно-националистическият уклон на подобни намерения и свързаните с тях предложения за въвеждане на патриотично възпитание обаче вероятно ще задълбочат негативните тенденции, представени по-долу.

Обучението по история в българската образователна система се основава на наличието на множество учебници, съставени от различни издателства и автори и одобрени от Министерството на образованието и науката. Изключителен фокус върху българската история от древността до наши дни е предвиден в учебниците за четвърти, седми и десети клас, а в два-

³⁶ Министерство на образованието и науката на България, *Стратегическа рамка за развитие на образованието, преподаването и ученето в Република България (2021 – 2030 г.)*, стр. 23

³⁷ Mediapool, 2023 г., 'Служебният кабинет предлага две патриотични програми за учениците', 28 март 2023 г.

надесети клас е поставен акцент върху българската история от началото на XX век в контекста на по-широките европейски явления.³⁸ Докладът съдържа обстоен преглед на всички варианти на учебниците по история за всеки от тези класове, за да се идентифицират основните тенденции в представянето на руското влияние в критични епизоди от българската история, когато Русия е упражнявала значителна роля за въздействие върху вътрешната и външната среда на България. Тези епизоди включват: (1) възрожденския период преди Освобождението и отношението на националните революционери към руското участие в българските борби за независимост; (2) освобождението на България от Османската империя в резултат на Руско-турската война от 1877-1878 г. и последвалото временно руско управление в България (1877-1879 г.); (3) процесът на обединение на Княжество България и Източна Румелия (поради разделянето на българските територии от Берлинския договор от 1878 г.) и възникващото разделение между русофили и русофоби в българската политика; (4) съветската окупация на България в края на Втората световна война; (5) подкрепеният и контролиран от Съветския съюз комунистически режим в България.

- **Четвърти клас: заглушаване на Русия, позитивна оценка на Европа и критикуване на комунизма.** Основните варианти на учебниците по история, публикувани от издателствата „Домино“, „Анубис“, „Просвета“ и „Булвест“ споделят сходна дискурсивно-интерпретативна ориентация в три основни области.

На първо място се наблюдава тенденция за премълчаване и въздържане от подробни дискусии на ролята на Русия в ключови епизоди от българската история. Така например и в трите варианта на учебниците се избягва споменаването на Русия като част от освободителния процес в края на XIX век. Вместо това в уроците се акцентира върху последвалите събития, свързани с Берлинския конгрес от 1878 г. (кодифициращ резултатите от Руско-турската война от 1877-1878 г.), който по сходен начин е представен като мотивиран от факта, че „големите европейски държави нямали интерес от нова голяма държава (т.е. България) на Балканите“, „разкъсвайки българските земи“.³⁹ Ролята на Русия – като върл противник на българския обединителен процес, не е предмет на обсъждане в уроците, посветени на този период.⁴⁰

На второ място, и трите варианта на учебници се обединяват около положителното представяне на ЕС и ползите, произтичащи от членството на България в Съюза.⁴¹

Трето, изданията „Домино“ и „Просвета“ споделят обективно-критичното представяне на комунистическия период в българската история. Подчертава се, че гражданите са били лишени от права и свободи и че Българската комунистическа партия се е задържала на власт, като е

³⁸ По данни на Министерството на образованието и науката на Република България, 2023 г., *Списъци на познавателни книжки, учебници и учебни комплекти, които могат да се ползват в системата на предучилищното и училищното образование*

³⁹ Мишева, К., Генчев, С., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *Домино*, стр. 30
Матанов, Х., и др., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ – Анубис*, стр. 30
Цветанска, С., и др., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *Просвета Плюс София*, стр. 38
Пенин, Р., Якимов, Г., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ – БУЛВЕСТ 2000*, стр. 42-43

⁴⁰ Мишева, К., Генчев, С., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *Домино*, стр. 32
Матанов, Х., и др., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ – Анубис*, стр. 34
Цветанска, С., и др., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *Просвета Плюс София*, стр. 42
Пенин, Р., Якимов, Г., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ – БУЛВЕСТ 2000*, стр. 46-47

⁴¹ Мишева, К., Генчев, С., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *Домино*, стр. 46
Матанов, Х., и др., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ – Анубис*, стр. 50
Цветанска, С., и др., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *Просвета Плюс София*, стр. 54
Пенин, Р., Якимов, Г., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ – БУЛВЕСТ 2000*, стр. 62

всявала страх у хората. Въпреки че на думи се е подкрепял лозунгът за равенство, управляващият елит е живеел в лукс в отличие от по-голямата част от населението.⁴² За разлика от това в учебника на „Анубис“ не се разглежда периодът на комунизма; изданието на „Булвест“ споменава накратко събитията по време на комунистическия период, очертавайки позитивни и негативни явления.⁴³

- **Седми клас: премълчаване на руската роля и допитане до учениците.** С усложняването и увеличаването на обема на учебния материал по история за последната година на прогимназиалния етап на обучение в четирите основни варианта на учебниците, издадени от „Булвест“, „Анубис“, „Просвета“ и „Рива“, се появяват нюанси относно представянето на Русия. Обща характеристика на всички тези варианти е трайната тенденция – продължена от четвърти клас, да се отделя ограничено място за обсъждане на различните аспекти на участието и влиянието на Русия върху политическата, социалната и икономическата история на България по време на Освобождението от османско владичество и след това до наши дни. Установени са и положителни, безкритични представяния на Русия. Освен това се наблюдава модел, при който от учениците се изисква сами да оценят ролята на Русия, което позволява на учебниците да отклонят „интерпретативна отговорност“. Учебниците се различават по отношение на нюансите на изобразяване (особено отнасящо се до степента на използване на оценъчни епитети за възхвала на руската политика) и по отношение на оценката на комунизма, тъй като някои варианти на учебниците (особено „Анубис“) са по-малко критични към този период.

Премълчаването и селективното положително представяне на руската роля се наблюдава във връзка с редица критични епизоди от българската история, при които руската политика не е била възприемана еднозначно от самите българи и е имала разрушително въздействие. И четирите варианта на учебниците се въздържат от обсъждане на **критичните възгледи на българските революционери** от възрожденския период спрямо Русия като Георги Раковски, Христо Ботев, Васил Левски.⁴⁴ Всъщност може да се предположи, че подчертаването на противопоставянето на Русия от страна на някои от най-почитаните национални дейци може да накърни утвърдената аура на Москва като „благодетел“ на България.

Уроците за Освобождението и Руско-турската война от 1877-1878 г. варират от ограничени по обем и дълбочина дискусии, особено за руските мотиви за започване на войната в изданията „Булвест“⁴⁵ и „Рива“⁴⁶, до малко по-подробни описания. В учебника на издателство „Анубис“ се подчертава, че макар Русия да преследва геополитическите си интереси в Пролите, тя все пак се превръща в защитник и освободител на българите, тъй като „желанието да се защитят българите е било най-силно там“. Учебникът приканва учениците да направят презентация за статуите, посветени на войната.⁴⁷ В „Просвета“ се набляга на руските симпати-

⁴² Мишева, К., Генчев, С., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *Домино*, стр. 46
Цветанска, С., и др., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *Просвета Плюс София*, стр. 48

⁴³ Пенин, Р., Якимов, Г., 2019, 'Човекът и обществото 4 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ – БУЛВЕСТ 2000*, стр. 56

⁴⁴ Якимов, Г., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *БУЛВЕСТ 2000/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 30
Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *Анубис/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 24-27
Гаврилова, Р., и др., 2018 г., 'История и цивилизация 7 клас', *Просвета – София*, стр. 47, 50, 55
Палангурски, М., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *РИВА*, стр. 41, 45

⁴⁵ Якимов, Г., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *БУЛВЕСТ 2000/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 44

⁴⁶ Палангурски, М., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *РИВА*, стр. 50-51

⁴⁷ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *Анубис/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 30-31

ите към българския народ, както и на имперските интереси на Русия.⁴⁸ Допълнително преобладават благосклонните интерпретации без критична оценка на недостатъците на временното руско управление (1877-1879 г.), установено в България след Освобождението.⁴⁹ Във версията на „Анубис“ се акцентира върху това, че основните цели на Русия след Освобождението са свързани с възстановяването и укрепването на българската държавност чрез контролирани от Русия управленски структури, като не се посочват никакви отрицателни страни. Следователно руското управление е представено като доброжелателно и привидно защитаващо най-добрите интереси на България.⁵⁰

По подобен начин **твърдото противопоставяне на Русия и подкопаването на българските дипломатически усилия за обединяване на Княжество България и Източна Румелия** са или премълчани, както в „Анубис“⁵¹, и обсъдени съвсем накратко в едно изречение, както в „Рива“⁵², или смекчени – в „Булвест“. В последния се твърди, че Русия е подкрепяла българското обединение, но без българския княз Александър Батенберг, който е бил възприеман като проводник на западното влияние. Стратегията да не се преговаря с Русия по отношение на процеса на съединението се е разглеждала от руския цар като целяща да отдели България от Русия.⁵³ „Просвета“ също така твърди, че руският цар се е страхувал от нарастващото западно влияние в България и не е искал да усложнява отношенията си със западните сили. От учениците отново се изисква да оценят ролята на Русия в развитието на Княжество България, въпреки че самият учебник не прави това в значителен обем.⁵⁴ Все пак учебникът на „Просвета“ излага единствените ясно изразени критични оценки спрямо Русия, като признава, че някои български политически сили се противопоставят на „грубата руска намеса“ в българските дела.⁵⁵ По подобен начин „Булвест“ и „Рива“ споменават накратко, че руската позиция по време на процеса на обединение е допринесла за разделението в обществото между „русофили“ и „русофоби“.⁵⁶

По отношение на друг критичен епизод в българо-руските отношения – **съветската окупация на България**, интерпретациите в четирите учебника варират в по-широк диапазон, отколкото в други случаи, от кратко и неясно споменаване на събитието до положително преекспониране или, напротив, деликатно критикуване на съветските действия. Във версията на учебника на издателство „Анубис“ не се обсъжда ролята на съветската армия във вътрешната политика на България и съветизацията на страната под контрола на СССР, като от учениците се изисква да заявят позицията си „за“ или „против“ Народния съд (създаден през 1944 г. за саморазправа с противниците на комунистите чрез екзекуции или затвор).⁵⁷ Изданието на „Рива“ също така не е категорично в представянето на този исторически епизод, като описва „влизането“ (а не окупацията) на съветските войски на българска територия.⁵⁸ Учебникът на издателство „Булвест“

⁴⁸ Гаврилова, Р., и др., 2018 г., 'История и цивилизация 7 клас', *Просвета* – София, стр. 59

⁴⁹ Гаврилова, Р., и др., 2018 г., 'История и цивилизация 7 клас', *Просвета* – София, стр. 66

Палангурски, М., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *РИВА*, стр. 61-62

⁵⁰ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *Анубис/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 50

⁵¹ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *Анубис/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 52

⁵² Палангурски, М., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *РИВА*, стр. 66

⁵³ Якимов, Г., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *БУЛВЕСТ 2000/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 84

⁵⁴ Гаврилова, Р., и др., 2018 г., 'История и цивилизация 7 клас', *Просвета* – София, стр. 71, 75

⁵⁵ Гаврилова, Р., и др., 2018 г., 'История и цивилизация 7 клас', *Просвета* – София, стр. 80, 82, 106

⁵⁶ Якимов, Г., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *БУЛВЕСТ 2000/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 88-90

Палангурски, М., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *РИВА*, стр. 69

⁵⁷ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *Анубис/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 87-90

⁵⁸ Палангурски, М., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *РИВА*, стр. 100, 120-121

стига най-далеч по отношение на смекчаването на съветската окупация на България, тъй като деликатно прехвърля вината за обявяването на война на България от страна на Съветския съюз върху тогавашното българско правителство, защото то потвърждава неутралитета на страната, вместо да скъса дипломатическите си отношения с Германия.⁵⁹ За разлика от това, изданието на „Просвета“ твърди, че тогавашният български министър-председател Константин Муравиев е предприел решителни стъпки за извеждането на България от войната, но въпреки това Съветският съюз е обявил война на София.⁶⁰

Най-ясната разлика между три от учебниците, съставени от „Булвест“, „Просвета“ и „Рива“, от една страна, и „Анубис“, от друга, се отнася до **представянето на комунистическия период**. Първите три учебника предлагат обективно-критичен анализ на престъпленията, извършени от комунистическия режим, потъпкването на свободите и лошото управление на икономиката.⁶¹ За разлика от тях „Анубис“ посвещава дълъг урок на комунистическия лидер Тодор Живков, за когото се твърди, че получава смесена/противоречива оценка от историците, журналистите и обществото като цяло. Размиването на образа цели да докаже, че както всяка друга историко-политическа фигура, управлението му е имало както положителни, така и отрицателни страни. От учениците се изисква да оценят Борис III и Фердинанд I по модела, който са предоставили за Живков, като по този начин подсъзнателно се приравнява статутът на монархическите фигури на България от предкомунистическия период с този на комунистически лидер. В подкрепа на предполагаемите противоречия около Живков изданието на „Анубис“ цитира учебник от 1983 г. и учебник от 2002 г.⁶² Въпреки това не се споменава, че учебниците отпреди 1989 г. са били обект на силна държавна пропаганда и поради това не могат да бъдат реално сравнявани с посткомунистическите си аналози (въпреки недостатъците на последните).

Релативизацията на статутите също може да се идентифицира в учебника на „Анубис“, където се твърди, че статутите се издигат или премахват в зависимост от вътрешнополитическата и международната конюнктура (т.е. не въз основа на обективни исторически оценки). От учениците се иска да помислят защо няма полемика само по отношение на паметниците, посветени на българските революционери от епохата на Възраждането, и войнишките паметници.⁶³

На последно място, учебниците, които включват уроци за **събитията в България след 1989 г.**, също се различават значително в интерпретациите си. В учебника на „Анубис“ се признава, че ЕС е предложил програми за подпомагане на бившите съветски сателити, но е поставил и условия. Създава се впечатлението, че България е трябвало да следва безпрекословно „заповедите“ на НАТО, без да се споменава, че членството в Алианса зависи от прилагането на реформи в областта на сигурността. Твърди се, че ЕС и НАТО са ограничили способността на България да взема самостоятелни решения, а добрите отношения с Русия са били влошени, което привидно води до негативни последици за българската икономика и култура.⁶⁴ За разлика от тях изданието на „Рива“ дава недвусмислено положителни оценки за ЕС и НАТО. НАТО е

⁵⁹ Якимов, Г., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *БУЛВЕСТ 2000/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 114

⁶⁰ Гаврилова, Р., и др., 2018 г., 'История и цивилизация 7 клас', *Просвета – София*, стр. 133

⁶¹ Якимов, Г., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *БУЛВЕСТ 2000/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 142, 154, 158, 164
Гаврилова, Р., и др., 2018 г., 'История и цивилизация 7 клас', *Просвета – София*, стр. 143, 146, 149
Палангурски, М., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *РИВА*, стр. 123

⁶² Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *Анубис/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 92-98

⁶³ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *Анубис/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 104

⁶⁴ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *Анубис/КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 108-111

представена като най-мощната отбранителна организация в света, която е гарант за българската сигурност. ЕС е най-престижната икономическа и политическа структура на континента.⁶⁵

- **Десети клас: Русия остава загадка.** „Булвест“, „Анубис“, „Просвета“ и „Рива“ издават и четирите основни учебника по история, използвани за обучение в десети клас, като съставят разширени варианти на материала, който вече е структуриран по подобен начин за обучение по история в седми клас. Учебниците продължават като цяло да не обсъждат руската роля в българската история, отделяйки ограничено място на събитията, свързани с Русия. Това потенциално би могло да се разглежда като целенасочено потискане/премълчаване, което допълнително повдига въпроси за съотношението между обема на учебниците (разглеждащ българската история от древността до членството на страната в ЕС в над 200 страници) и дълбочината на анализите (тъй като някои важни исторически събития са представени в няколко изречения). В уроците често се изисква от учениците да правят изводи въз основа на информация, която трябва да търсят и която не присъства в учебния материал.

Интерпретациите на **отношението на българските революционери от XIX век към Русия** се проявява в две крайности. От една страна, изданията на „Булвест“ и „Рива“ премълчават критичните позиции на революционерите към Русия. Въпреки че уроците са посветени на възгледите и политическите проекти на революционните дейци, не се споменава за тяхната позиция спрямо Русия.⁶⁶ В контраст на това, в учебника на издателство „Анубис“ са изложени различията между революционерите по отношение на оценката им на Русия.⁶⁷ Изданието на „Просвета“ по подобен начин класифицира българските революционни комитети според международната им ориентация – русофилски и такива, които прокламират по-независим път към освобождението.⁶⁸

И четирите учебника представят накратко **освобождението на България**, като в съкратен обем разглеждат мотивите на Русия за започване на войната срещу Османската империя през 1877-1878 г. или изобщо пропускат тази част от анализа. Изданията се стремят да подчертаят самостоятелните български усилия в процеса на освобождението. „Булвест“ предлага схематично представяне на събитията, при което се привеждат различни свидетелства и се споделят спомените и оценките на руските военни и политически лидери, като военното планиране и отношението на Русия са представени в положителна светлина. Няма контрааргументи или доказателства, които да сочат към алтернативно тълкуване. Причините за решението на Русия да започне война срещу Турция са обобщени в едно изречение – в учебник от 388 страници.⁶⁹ В изданието на „Анубис“ се признава, че преди войната от 1877-1878 г. липсва ангажираност от страна на Санкт Петербург към каузата на българите. Отбелязва се също така, че в освободителната война освен руснаците са участвали и различни националности (факт, който Москва предпочита да премълчава и омаловажава), като допълнително се подчертава, че българите не са получили свободата си даром.⁷⁰ В учебника на издателство „Просвета“ в урока за освобождението не са изложени мотивите за руското решение да се започне война срещу Османската

⁶⁵ Палангурски, М., и др., 2018, 'История и цивилизация 7 клас', *РИВА*, стр. 148-149

⁶⁶ Баева, И., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/БУЛВЕСТ 2000*, стр. 37
Палангурски, М., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *РИВА*, стр. 145

⁶⁷ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/Анубис*, стр. 132, 144

⁶⁸ Павлов, П., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *Просвета – София*, стр. 140, 143, 161

⁶⁹ Баева, И., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/БУЛВЕСТ 2000*, стр. 206

⁷⁰ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/Анубис*, стр. 124, 132, 141-143

империя (въпреки че на други места се споменават геополитическите амбиции на Русия).⁷¹ Военните сражения са представени подробно; не се обсъжда обаче лошото руско планиране.⁷² Откроява се подчертаването, че българите са участвали във войната при равни условия. По същия начин в учебника на „Рива“ не се обсъждат руските мотиви. Ролята на Русия не е изрично анализирана, а обсъждането ѝ е оставено на учениците.⁷³ Подчертан е българският принос във военните действия: извоюването на независима държавност и демократично самоуправление на България е представено като резултат от националната революция, руско-турската война и мирните договори.⁷⁴

И четирите издания се обединяват около безкритичната интерпретация на временното руско управление.⁷⁵ Твърди се, че то е извършило интензивна работа по създаването на българските институции и подготовката на българското общество за самостоятелен политически и икономически живот, като е посредничilo за плавния преход от възрожденското общество към самоуправление.⁷⁶ „Анубис“ акцентира върху това как руското управление въвежда модерно законодателство, реформа на данъчната система, организиране на местни избори и създаване на държавни институции.⁷⁷

Учебниците не предлагат подробни оценки за това как **Русия систематично подкопава стремежа на България към обединение**. „Рива“ споменава ролята на Русия в едно изречение.⁷⁸ „Булвест“ и „Анубис“ представят кратки сведения за това как руската дипломация изразява силно недоволство от съединението, тъй като то се извършва без нейно участие и не отговаря на планове на Санкт Петербург за България.⁷⁹ Като цяло се посочва, че Русия, Германия и Австрия са се договорили, че няма да подкрепят съединението, но няма и да му се противопоставят.⁸⁰ „Просвета“ предлага някои критични нюанси за негативното въздействие на руската политика и все пак анализът остава също толкова съдържан и кратък.⁸¹

Четирите учебника по история също така съдържат много оскъдни подробности за **съветската окупация на България**, като обикновено представят движението и присъствието на съветските войски в страната като „влизане“, а не като окупация. В изданието на „Булвест“ се посочва, че СССР обявява война на България и влиза в страната, а в края на Втората световна война София се оказва в съветската сфера на влияние в резултат на договореностите между страните от Антантата.⁸² „Анубис“ и „Рива“ споменават само накратко съветската окупация.⁸³ В учебника на издателство „Просвета“ се споменава, че СССР обявява война на България, но не се съдържат повече подробности. В следващите уроци се набляга на ролята на български-

⁷¹ Павлов, П., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *Просвета – София*, стр. 140, 172

⁷² Павлов, П., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *Просвета – София*, стр. 156

⁷³ Палангурски, М., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *РИВА*, стр. 151

⁷⁴ Палангурски, М., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *РИВА*, стр. 164

⁷⁵ Павлов, П., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *Просвета – София*, стр. 164

Палангурски, М., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *РИВА*, стр. 165

⁷⁶ Баева, И., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/БУЛВЕСТ 2000*, стр. 236

⁷⁷ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/Анубис*, стр. 164

⁷⁸ Палангурски, М., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *РИВА*, стр. 173

⁷⁹ Баева, И., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/БУЛВЕСТ 2000*, стр. 250

⁸⁰ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/Анубис*, стр. 170, 173

⁸¹ Павлов, П., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *Просвета – София*, стр. 175

⁸² Баева, И., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/БУЛВЕСТ 2000*, стр. 286, 304

⁸³ Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/Анубис*, стр. 195, 208
Палангурски, М., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *РИВА*, стр. 210, 228

те комунисти, които съветизират България, но ролята на самия СССР не се обсъжда толкова обстойно. Казва се, че политическите промени се случват на фона на съветската окупация и че решаваща роля за улесняване на идването на комунистите на власт изиграва присъствието на съветската армия.⁸⁴

Четири варианта на учебници се обединяват около критична оценка на **комунистическия период в България**, основана на престъпленията, политическите и културните репресии и лошото икономическо управление.⁸⁵

- **Дванадесети клас: обучение за напреднали без обсъждане на ролята на Москва.** Обучението по история в последната година на гимназията е част от избираема и профилирана подготовка. Учебниците за XII клас са съставени от „Клет“ и „Просвета“ и продължават вече установените тенденции на представяне на Русия в предходните учебни години. Въпреки че изданията предоставят най-подробното историческо съдържание, обсъждането на руското влияние върху България остава недостатъчно, както в текстовете, така и в задачите. Преобладава материалът, посветен на европейската, отколкото на българската, история. Единственото споменаване на ролята на Москва в изданието на „Клет“ е свързано с различното отношение на българските политически партии към Русия, а на действията на съветската армия в България в края на Втората световна война са посветени само две изречения.⁸⁶ „Просвета“ споменава съветската окупация на България като решаващ фактор за установяването на комунистическия режим.⁸⁷ В същото време, надграждайки обективно-критичния анализ на комунизма, наблюдаван в по-ранните класове, учебниците предоставят правдиви описания на вътрешната ситуация в Съветския съюз по време на Студената война, включително грубото нарушаване на човешките права, потискането на дисидентството и антиамериканската пропаганда.⁸⁸ Тоталитарните идеологии от XX век се дискутират подробно.

Като цяло основната тенденция, която характеризира обучението по история в началното, прогимназиалното и гимназиалното образование, се изразява в **премълчаване и въздържане от подробни анализи на често негативните последици на ролята на Русия** в българското политическо, социално и икономическо развитие, придружени от положителни описания на политиката на Москва и спорадични критики. Нещо повече, **отговорността за интерпретацията се отклонява, като се възлага на самите ученици**, от които се изисква да оценят позициите на Русия, но често без да разполагат с авторитетен учебен материал, на който да базират заключенията си. Следователно в учебниците липсват ясни оценки, подкрепени с многостранни исторически данни за действията на Русия. Това отразява по-широката липса на добре обосновано разбиране и консенсус в българското общество относно влиянието на Русия върху страната. По този начин дългогодишните безкритични проруски нагласи в българското

⁸⁴ Павлов, П., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *Просвета – София*, стр. 214, 231

⁸⁵ Басева, И., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/БУЛВЕСТ 2000*, стр. 304

Матанов, Х., и др., 2018, 'История и цивилизация 10 клас', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ/Анубис*, стр. 219-224

Павлов, П., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *Просвета – София*, стр. 234, 237, 255

Палангурски, М., и др., 2019, 'История и цивилизация 10 клас', *РИВА*, стр. 231

⁸⁶ Вачков, Д., и др., 2021, 'История и цивилизация 12 клас, Модул 1 Власт и институции', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 16, 34

⁸⁷ Груев, М., и др., 2021, 'История и цивилизация 12 клас', *Просвета – София*, стр. 64

⁸⁸ Вачков, Д., и др., 2021, 'История и цивилизация 12 клас, Модул 1 Власт и институции', *КЛЕТ БЪЛГАРИЯ*, стр. 91, 120, 122, 128

Груев, М., и др., 2021, 'История и цивилизация 12 клас', *Просвета – София*, стр. 16, 61-63, 67-74

общество по-скоро се затвърждават – а не се преодоляват, чрез образователната система. Въпреки това единният обективно-критичен анализ на комунизма, който преобладава в почти всички учебници, би могъл да започне да коригира носталгичните представи за комунистическия период, които по-възрастните поколения, в съчетание с кремълската пропаганда, могат да предадат на младите.

ТАБЛИЦА 1:
Сравнителни характеристики на представянето на Русия в учебниците по история.

4. клас • Премълчаване/недостатъчно обсъждане на неблагоприятните последици от руската роля в българската история • Положително представяне на ЕС • Критична оценка на комунистическия период	7. клас • Премълчаване/недостатъчно обсъждане на неблагоприятните последици от руската роля в българската история • Положителни/безкритични представяния на Русия • Интерпретативната отговорност се прехвърля върху учениците • Липса на единна оценка на комунистическия период в учебниците
10. клас • Премълчаване/недостатъчно обсъждане на неблагоприятните последици от руската роля в българската история • Превес на обема пред дълбочината на материала • Интерпретативната отговорност се прехвърля върху учениците • Критична оценка на комунистическия период	12. клас • Най-напредналото и подробно съдържание • Мълчание/Недостатъчно обсъждане на неблагоприятните последици от руската роля в българската история • Критична оценка на комунистическия период и Съветския съюз

От своя страна, университетското преподаване и изследвания се характеризират с **ограничен фокус върху руската роля в българската история**. Прегледът на изследователските ориентации на преподавателите по история в най-големите български академични институции, които предлагат историческо образование (Софийски университет, Нов български университет, Великотърновски университет, Българска академия на науките), показва малкия на брой изследванията,⁸⁹ които разглеждат директно влиянието на руската политика върху историческата траектория на България. Съществуват изследвания, анализиращи отделни ас-

⁸⁹ Например Петко Петков твърди, че Санстефанският мирен договор от 1878 г., подписан между Руската и Османската империя, погрешно се представя като окончателно решаващ въпроса за освобождаването на България, не на последно място защото има предварителен характер, опитвайки се да кодифицира руските интереси, а другите велики сили не са включени в него; значението и датата на подписването му (3 март) са издигнати от Българската комунистическа партия до статута на национален празник: Петков, П., 2019 г., 'За "Освобождението" (старо и ново тълкуване)', Дни на науката 2018. Сборник с доклади от научните конференции на СУБ – Велико Търново 2018. В. Търново: Фабер, 2019 г., стр. 9-17

Петков, П., 'Как и защо 19 февруари / 3 март стана официален и национален празник на България?'

Също така Ваня Рачева посочва как руските дипломатически представители на Балканите се опитват да омаловажат политическия аспект на революционните комитети и да се дистанцират от твърденията, че руснаците подклаждат революционна дейност: Рачева, В., 2011 г., 'Левски и Русия', списание "История", стр. 17

По-нататък Рачева проблематизира тенденцията в българската историография да се акцентира върху „ненадминатата“ роля на Русия като обединител на всички славяни и съюзник в стремежа им към свобода. Демонстрира се, че особено в началото на XIX век, Русия няма интерес от разпадането на Османската империя и съдбата на подчинените ѝ народи ще бъде договорена с другите Велики сили: Рачева, В., 'Руската политика и българската идея за политическа автономия в някои от изявите на българската емиграция от първата половина на 19 в.', списание "Исторически преглед", стр. 5-6, 12

пекти на българското възраждане и революционно движение, както и на междувоенния период, но като цяло оскъдно изследователско внимание е отделено на критичните епизоди на Освобождението, Съединението, съветската окупация и оценката на руската роля в тях. Специализациите на учените-историци се групират около българската средновековна история, периода на османското владичество, възраждането и революционната организация през XIX век, политическите институции, военните, финансовите, социалните и етническите процеси в следосвобожденска България.⁹⁰ Следва да се отбележи и фактът, че някои проекти на Института за исторически изследвания към Българската академия на науките са осъществени в сътрудничество с руската (както и с китайската) академия на науките.⁹¹

Следователно **общият недостиг в развитието на обособени програми за руски исторически изследвания ограничава създаването на оригинални и добре обосновани изследвания**, които могат да оспорят установените възгледи и да предоставят на студентите по-обективни знания.

Учебниците по история в контекста на по-широката историография

Как могат да се съпоставят учебните материали за ролята на Русия в ключови периоди от българската история с първичните и вторичните източници, създадени от авторитетни автори (някои от които съвременници на тези събития), и с архивната документация? Прегледът на тези източници разкрива пропуски и недостатъци в учебния материал, породени от избирателно и непълно представяне на историческите данни.

Преоткриването на текстовете и възгледите на българските революционери и общественици от началото на XIX и края на XX век разкрива тяхната критична ориентация към руските действия в България. Например в трудовете на Захари Стоянов (често омаловажавани и избягвани от проруските среди) се анализират нагласите на водачите на националноосвободителното движение, които са били против официална Русия, тъй като „*знаели, че руският камишик боли повече от турския*“. Георги Раковски – основател на организираната революционна борба за независимост от Османската империя, остро критикува руската политика като измамна, тъй като тя не е била мотивирана от загриженост за интересите и свободата на българите, а е целяла да унищожи българската народност, вместо да се изправи срещу Турция. Особено критикувана е политиката на Петербург за преселване на българи в руските земи като пропагандна хитрост, целяща да привлече работна сила с фалшиви обещания за по-добри условия на живот, като същевременно обезлюди България.⁹²

От своя страна, Захари Стоянов разглежда и проблематизира схващането, че Руската империя е влязла във война с Османската империя през 1877-1878 г. от алтруистични подбуди. По-скоро тя е водена от имперски съображения (получаване на достъп до Проливите и установяване на контрол над Балканския полуостров) и никога не е подкрепяла последователно християнското и славянското население на Балканите през XIX век. Кримската война от 1853-1856 г.

⁹⁰ Както се вижда от изследователските насоки на съответните исторически факултети:

Софийски университет “Свети Климент Охридски”, *Академичен състав*

Нов български университет, *Щатни*

Великотърновски университет, *Състав*

Институт за исторически изследвания към Българската академия на науките, *НАУЧЕН СЪСТАВ*

⁹¹ Институт за исторически изследвания при Българската академия на науките, *МЕЖДУНАРОДНИ ПРОЕКТИ*

⁹² Раковски, г. С., 2022 г., *Преселение в Русия или Руската убийствена политика за българите. С предисловие от З. Стоянов*, ГУТА-Н

показва, че Петербург предпочита да постигне споразумение с турците, вместо да подкрепя въстанията на покорените балкански народи.⁹³

Анализите на Захари Стоянов на руската политика спрямо България разкриват и редица тенденции, които са се запазили във времето и характеризират действията на Москва и в наши дни. Той изтъква финансовата мотивация на русофилите и медийната цензура, при която проруските вестници предават безпрекословно официалната руска линия, а критичните към Русия издания са потискани.⁹⁴ Стоянов е добре запознат с вътрешните процеси в Руската империя и смята, че е важно да запознае с тях българската общественост. След като българите научат, че техните „събратя“ в Русия са подложени на по-неблагоприятни материални и образователни условия, както и крайно потъпкване на свободите, руските агенти в България няма да могат да убедят никого във величието на Русия и необходимостта да ѝ се подчиняват.⁹⁵

Освен това Евгений Утин, представител на руската либерална интелигенция и военен кореспондент от българските територии по време на Руско-турската война от 1877-1878 г., предлага **поглед от първо лице върху аспекти на войната, които обикновено остават неразглеждани в учебниците по история и по-широките представи за освобождението**, включително отношението на руснаците към българите и изискването за благодарност, недостатъците на временното руско управление, както и проблемите в руското военно планиране и изпълнение. В една национално самокритична оценка авторът твърди, че само нация, която е достигнала високо ниво на вътрешно развитие, може да претендира, че освобождава и да не се страхува от революционния дух на друга нация. Утин признава, че руснаците са направили всичко възможно, за да спрат всеобхватната революция на българите – пасивното страдание на последните е било оценено, но вековната им борба и въоръжените им въстания – не.⁹⁶ Освен това прекомерните искания на руснаците за благодарност от страна на българите са обусловени от два основни фактора. Първо, руската патерналистична традиция гледа на покровителстваните като на безгласни подопечни, които са длъжни само да слушат и да благодарят. На свой ред подчиненото руско население изразява благодарности дори за най-малкия успех в обществения живот поради зависимостта си от произвола на властта. Следователно руснаците изискват благодарност и от другите. Второ, очакванията за благодарност се основават на погрешни възгледи като недостатъчно познаване на българската история, преувеличени представи за предполагаемото доброжелателство, проявено към българите в миналото, и привидно безграничната любов на южните славяни към Русия.⁹⁷

Утин осветлява и военното представяне на Русия по време на войната, което рядко е обект на исторически дебати и преподаване в България. Руската армия е засегната от значителни недостатъци по отношение на снабдяването с ресурси (например недостиг на боеприпаси и карти) и военномедицинското управление, които са резултат от некомпетентност, проблеми във военното командване, злоупотреби и неподготвеност.⁹⁸ Освен това авторът разкрива зна-

⁹³ Стоянов, З., 2022 г., *Борба за отечеството. Писма и документи. Съчинения в осем тома*, издателство “Захарий Стоянов”, том VIII, книга 1, стр. 55-57

⁹⁴ Стоянов, З., 2022 г., *Борба за отечеството. Писма и документи. Съчинения в осем тома*, издателство “Захарий Стоянов”, том VIII, книга 1, стр. 22, 48-49, 119-122, 165, 170

⁹⁵ Стоянов, З., 2022 г., *Борба за отечеството. Писма и документи. Съчинения в осем тома*, издателство “Захарий Стоянов”, том VIII, книга 2, стр. 124, 219, 389

⁹⁶ Утин, Е., 2017 г., *Писма от България*, Абагар, стр. 18, 203-205, 209

⁹⁷ Утин, Е., 2017 г., *Писма от България*, Абагар, стр. 86-88, 181

⁹⁸ Утин, Е., 2017 г., *Писма от България*, Абагар, стр. 271-282, 290, 308

чителните дефекти на временното руско управление в България. Назначените държавни служители са били зле подготвени за административна работа и са били изцяло съсредоточени върху военните дела. Те са били несправедливи и ненужно жестоки към българското население, извличайки от него финансови ресурси, така че наложените от турците данъци в крайна сметка биват заменени с руски такива. Налице е било пълно непознаване на България, така че руските традиции на управление са били налагани върху българските обичаи и условия.⁹⁹

Авторитетната историография на уважавания дипломат, писател и историк от края на XIX и началото на XX век, Симеон Радев, показва **мащабите на руската намеса в българската политика, дипломатическите маневри за подкопаване на усилията за обединение, личните вражди и еволюцията на българските обществени настроения**. Той изтъква мащаба на омразата, която цар Александър III таи към българския княз Александър Батенберг, като основа за политиката на Петербург, противопоставяща се на обединението.¹⁰⁰ Трудът също така описва подробно как представителите на Руската империя в България, особено генерал Каулбарс, подбуждат бунтове като проруския офицерски бунт от 1887 г. покрай преврата срещу Батенберг, обусловен от недоволството на Петербург от българското обединение, извършено без руско одобрение.¹⁰¹ Изтъква се, че заплахата от руска окупация на България е представлявала реална възможност, а руската интелигенция е считала, че руските представители в България са виновни за двустранния конфликт, тъй като българите имат право да отстояват своята независимост.¹⁰²

Важно е да се отбележи, че в труда на Симеон Радев се открояват промените в нагласите на българската общественост и как още в края на XIX век „благодарността“ към Русия за освободението започва да избледнява. Съчетаването на факторите на нарастващото национално самочувствие, катализирано в значителна степен от поражението, което България нанася на Сърбия във войната от 1885 г.; ръководеното от Русия детрониране на Батенберг и явната намеса в българската политика водят до убеждението, че българите не само не трябва да разчитат на Русия, но и могат да ѝ се противопоставят.¹⁰³ Подобна картина, улавяща силния порив за самостоятелни действия като преобладаващо обществено настроение в България в края на XIX век, очертава и авторът Георги Пашев.¹⁰⁴ Разказите му за съединението показват, че въпреки фиксацията в преподаването по история и историческата пропаганда предимно върху спомена за освободението, пренасяйки го в днешно време, историческото развитие и промените в българското мислене са се отклонявали от безпрекословното русофилство.

Освен това по-задълбоченото разбиране на съветската окупация на България изисква подробно проучване на степента, в която **СССР е повлиял на социалните и политическите процеси в България, довели до налагането на комунистическия режим**. Например Ценко Барев – изтъкнат активист на Българския земеделски национален съюз (който за кратък период членува в Отечествения фронт, създаден през 1943 г.), разкрива в авторитетния си труд как комунистическата партия в България заедно със съветските окупационни сили изтласкват всички политически противници чрез натиск и терор. От книгата му става ясно, че комуни-

⁹⁹ Утин, Е., 2017 г., *Писма от България*, Абагар, стр. 33-35, 95-96, 102-103, 112

¹⁰⁰ Радев, С., 2022 г., *Строители на съвременна България*, Лист, том 3, стр. 12, 27

¹⁰¹ Радев, С., 2022 г., *Строители на съвременна България*, Лист, том 3, стр. 28, 40, 81-83

¹⁰² Радев, С., 2022 г., *Строители на съвременна България*, Лист, том 3, стр. 115, 207, 215-223

¹⁰³ Радев, С., 2022 г., *Строители на съвременна България*, Лист, том 3, стр. 188-195

¹⁰⁴ Пашев, Г., 2022 г., *Да живей Съединението. Документална повест*, Хермес, стр. 77-81

стите не са представлявали водеща политическа сила в България и е трябвало да разчитат на въоръжената милиция и съветската армия. От друга страна, по-влиятелните български партии – като земеделската, не са били изключително или изобщо ориентирани към сътрудничество със Съветския съюз и са изповядвали демократични принципи.¹⁰⁵

Статуи и музеи: неподвижното присъствие на Русия

Материалното наследство от руско-съветските действия в България – под формата на статуи и музеи, е обект на **постоянни спорове без окончателно решение**. По-значителен тласък за премахването на паметниците от съветската епоха се отчита през 2022 г. след руската инвазия в Украйна, но резултатите все още не са еднозначни. Обществено-политическите сблъсъци за статута на може би най-видимия символ на съветско-руското господство – Паметника на Съветската армия, извисяващ се над София, разкриват основните елементи на противопоставяне между враждуващите лагери, свързани с различното разбиране на историята и нейното въздействие върху настоящето, както и с правните аспекти на монументалното наследство. Крайният резултат от тези сблъсъци е затвърждаване на безизходицата, която е в полза на проруското статукво, пламенно защитаващо статуите на Москва. **Липсата на всеобхватни изследвания¹⁰⁶ и институти на националната памет** – обичайна практика в други страни от ЦИЕ, която е анализирана в следващите раздели на настоящия доклад, допълнително лишава дебатите от солидни аргументи и политическа основа за критична оценка на комунистическото минало.

С течение на времето двата основни и най-активно противопоставящи се лагера, подкрепящи премахването или запазването на руско-съветските статуи, са съсредоточени около „Демократична България“, от една страна, и политици и общественици, свързани с Българската социалистическа партия, от друга. Към първите се присъединиха ГЕРБ и „Продължаваме промяната“, докато вторите са подкрепени от руски официални институции, както и от представители на проруския, крайно десен националистически политически спектър в лицето на „Възраждане“.

Защитниците на руско-съветските паметници оформят цялостния си дискурс въз основа на твърдението, че историята трябва да се запази „такава, каквато е“ и че „паметта е памет, добра или лоша“¹⁰⁷, като по този начин придават на своите пропагандно обусловени исторически възгледи статут на исторически факт и твърдят, че премахването или разрушаването на монументалното наследство на Москва би било равносилно на „пренаписване на историята“. Този подход към историята се съчетава с редица други исторически изкривени дезинформационни послания, които обикновено дискредитират алтернативните възгледи като действия на либералния глобализъм, опитващ се да заличи националните различия в преследване на „зловредни“ замисли.

¹⁰⁵ Барев, Ц., 2022 г., *Принос към историята на Българския земеделски съюз*, Изток-Запад, стр. 384, 405, 418-420

¹⁰⁶ Една от малкото публикации, посветени на историята на създаването на руски паметници в България, показва, че най-значимите монументи на Освобождението, са построени по руска, а не по българска инициатива, като прославят руския цар Александър II вместо войниците от Руската империя, загинали в Руско-турската война от 1877-1878 г.: Пашова, А., Воденичаров, П., 2022 г., *‘Първите руски паметници в България, свързани с Руско-Османската война 1877-1878 г. – трансформации на паметта’*, *Либерален преглед*

¹⁰⁷ <https://www.facebook.com/vazrazhdane.bg/posts/pfbid0zSgu1XxaNEMJDNoCN29ftaFRcN526qxyD3W5pihPvrywfwPSApMAfmaZD7hW74i2l>

На първо място, опитът за премахване на статуите е представен от руските власти и техните български поддръжници като **акт на вандализъм, за който се предполага, че разкрива морално възмутителни разрушителни импулси**.¹⁰⁸ Второ, противопоставянето на съветските/руските статуи се окачествява като **фашистко поведение, проявявано от прозападните либерали**. Трето, опитът за премахване на съветските/руските статуи се представя като **акт на пренаписване на историята на Втората световна война и цензура**, ревизираща резултатите от тази война и победата над фашизма.¹⁰⁹ Четвърто, наблюдава се и **реторична промяна** в проруската дезинформация, която се опитва да парира аргументите, оспорващи „освободителната“ роля на съветската армия в България и поставящи под въпрос статута на паметника на Съветската армия в София, като обобщи символиката на статуята. Тоест, подчертава се общата роля на съветската армия за „освобождаването“ на Европа, а не на България, от фашизма.¹¹⁰

Тези пропагандни твърдения се активират, когато се провеждат протести срещу съветски паметници и се предприемат инициативи за тяхното премахване. Например по повод счупването на надписа на паметника на Съветската армия в София, мотивирано от моралното възмущение, което гражданин таи срещу войната на Путин срещу Украйна, руското посолство в България заяви, че паметникът е станал жертва на сляпа агресия и липса на памет, тъй като вандалите се опитват да омаловажат подвига на съветските войници. Официалният руски дискурс внушава, че се извършва системна работа за пренаписване на историята, заличаване на ролята на СССР за победата над нацистка Германия и демонизиране на всичко руско, което не би могло да доведе до друг резултат, освен до възпитаване на поколения, че не съществува нищо свято. Отправени са призови към властите да спрат „изопачаването на общата история“.¹¹¹ От своя страна активистите на БСП подновяват счупения надпис, прикрепен към съветския паметник, като също квалифицират нанесените му щети като „акт на вандализъм“. Реставрацията на надписа е представена като защита на историята. Противопоставянето на паметника и „фалшифицирането“ на историята (т.е. представянето на съветската армия като „освободителка“ на България) е окачествено като деструктивно мислене и поведение, обречено да повтаря на грешките от миналото.¹¹²

В други подобни случаи изрисването с червена боя на паметника на Съветската армия в София в навечерието на 6 септември 2022 г. беше приписано от руското посолство на „русофобски настроени българи“, които са извършили „недостойни“, „гнусни“ действия, демонстриращи липса на историческа памет.¹¹³ По сходен начин, след изрисването на лозунг срещу

¹⁰⁸ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid02UXYXSDZWtwdRT5KPdNbpnH6eAPAao1LZppVJDJVymsWdJj4gWWK-mH8a8XYBA1jkl>

Епицентър, 2023 г., 'Андрей Райчев за Паметника на Съветската армия: Война с миналото! От нея няма изход', 10 март 2023 г.

Кръстева, К., 2023 г. 'Да махнем всички паметници! Ще зейнат дупки на местата им – истински символ на времето', *Епицентър*, 9 март 2023 г.

¹⁰⁹ Гласове, 2023 г., 'Читатели на "Гласове": Пренаписването на историята е хилядолетна практика на неоварварите', 8 март 2023 г.

Pogled.info, 2023 г., 'Симеон Миланов: За войната, която българските десни либерали водят с историята', 7 март 2023 г.

¹¹⁰ Джоева, Т., 2023 г., 'Проф. Пантев: Трети март е вечна дата в историята ни! Трябва да сме признателни, но не подчинени', *Епицентър*, 3 март 2023 г.

¹¹¹ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid022Fqc4o8FQTHktjS3GgZwoNCHPA6FM3cLfkbuyXjEziDF7UFN5NK-4cpNXkmXXzwP7l>

¹¹² Епицентър, 2023 г., 'Иван Таков: Изпълнихме обещаното – плочата на Паметника на Съветската армия е възстановена', 7 май 2023 г.

¹¹³ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid02v8vFqfSsUgpdz6wDhFewzQ1Hb9GbK31EiLqHmNx9XS8i6BKPe5tLx-wR6HKwUePdSI>

Путин и войната върху паметника на съветския войник в Бургас, руското посолство заяви, че войната срещу статуйте се води от слабите, които се характеризират с недостатъчно познаване на миналото и нежелание да извлекат поуки от него.¹¹⁴ Проруската Фейсбук група „Русофили“ с близо 36 000 последователи публикува ода, възхваляваща предполагаемия „подвиг“ на онези, които са защитили паметника в периода май-юли 2022 г. (т.е. когато българските поддръжници на Украйна призоваваха за изпращане на военна помощ за Украйна, но бяха нападнати от прокремълски групи около паметника).¹¹⁵

Освен това говорителят на руското външно министерство, Мария Захарова, твърди, че решението на Столична община от март 2023 г. да премахне паметника на Съветската армия е „дива“ инициатива, лансирана от евроатлантиците, които контролират общината. Твърди се, че българите, които защитават паметника, са мотивирани от патриотичен порив, показващ, че въпреки яростната антируска пропаганда обществото не остава безучастно на фона на „неонацизма в Украйна“, помни и почита подвига на руския войник, донесъл свобода, мир и справедливост.¹¹⁶ „Възраждане“ използва сходни реторични похвати, като твърди, че решението на Столичната община създава нови разделителни линии в българското общество и е резултат от „брутална чужда намеса“. Партията налага фалшивото пропагандното сравнение, че съвременните фашисти са маскирани като евроатлантици.¹¹⁷

Проруски групи също се опитват да изтъкнат **съмнителни правни аргументи в полза на запазването на паметниците**. Движение „Русофили“ настоява, че паметникът на Съветската армия в София е собственост на българската държава и статутът му е защитен като част от Конвенцията за опазване на архитектурното наследство на Европа и Договора за приятелство и сътрудничество между Руската федерация и Република България.¹¹⁸

На тези твърдения обаче бяха противопоставени редица аргументи, особено от представители на „Демократична България“. В позицията на проруските групи не се споменава и не се взема предвид българският Закон за културното наследство, според който паметникът на Съветската армия не се квалифицира като единична недвижима културна ценност. Нещо повече, паметникът няма статут на войнишка статуя, което се потвърждава от становище на Министерството на отбраната. Освен това паметникът не попада в обхвата на Договора за приятелство и сътрудничество между Руската федерация и Република България от 1992 г. и Споразумението между правителството на Руската федерация и правителството на Република България за сътрудничество в областта на културата, образованието и науката от 1993 г., тъй като е построен и заплатен от България и в тези документи акцентът е върху войнишки статуи.¹¹⁹

¹¹⁴ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid02Ex9P7mTbyex4Kse1btdQC2YfPncyUdiicBVZafcsiypSFsfak73V2xhgijS-2FUTNI>

¹¹⁵ <https://www.facebook.com/groups/257614811404423/posts/1479537882545437/>

¹¹⁶ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid0wqm3ySv3Mq4NMj4ea4w8yTsuKWBJMbdrMXNz7sy4XozC53zByx3ZeXwgE3pwUbel>
<https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid0jvZzCmCRi8WcVYYweWvaMjQtWdjPiV8DzNDrcjetQmHYrP8LohXB-jixan5c195xkl>

¹¹⁷ https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=928475974797745

Гласове, 2023 г., „Паметниците се премахват, защото псевдолибералстващата група не е свикнала с по-сложни движения на ума“, 7 март 2023 г.

¹¹⁸ Младенова, Р., 2023 г., *Правен статус на Паметника на Съветската армия в София*, Русофили

¹¹⁹ ДБ София, *Преместване на монумента „Паметник на Съветската армия“*

Като цяло въпросът за собствеността на паметника на Съветската армия остава неясен, тъй като през годините Столична община и Министерството на културата си прехвърлят отговорността за изясняване на това кой е собственик на паметника.¹²⁰ Във всеки случай, дори собствеността да е в ръцете на държавните органи, това не обезсилва евентуалните инициативи за премахване на паметника, както се опитват да внушат русофилите, придавайки на държавата аурата на пазител.

Правно обоснованото развенчаване на защитата на руско-съветските паметници от проруски групи е съпроводено от политически и граждански инициативи, чисто практическо осъществяване все още е блокирано и остава неизяснено. Още през 1993 г. Столична община решава да премахне паметника на Съветската армия. Представители на „Демократична България“ призовават за това поне от 2019 г. насам. А в контекста на руската инвазия в Украйна политическият импулс за справяне със съветско-комунистическото минало придобива все по-голяма актуалност. Така например ГЕРБ и „Демократична България“ предложиха по-строг режим на санкции за неспазване на Закона за обявяване комунистическия режим в България за престъпен от 2000 г., включително по отношение на продължаващото бездействие и запазване на статуи и символи от този период.¹²¹ Въпреки че през март 2023 г. общинският съвет на София взе решение да поиска от държавните органи да премахнат паметника на Съветската армия, служебният министър-председател Гълъб Донев призова политиките да оставят обсъждането на въпроса за след изборите през април, като по този начин временно заглуши текущата инициатива.¹²²

В допълнение към политическите дейности, **граждански организации също се застъпват за премахването на паметниците от съветската епоха.** Например Гражданската инициатива за демонтиране на паметника на Съветската армия в София е събрала обществени фигури, които се застъпват за каузата. От своя страна гражданска инициатива с името „Мрак за светлина“ призова кметовете да загасят осветлението на съветските паметници в навечерието на 22 септември 2022 г. като знак за готовността на българите да преодолеят зависимостта от Кремъл, да подкрепят демократичните ценности в Европа и Украйна и като стъпка към окончателното премахване на паметниците, символизиращи съветската окупация на България.¹²³

Като цяло непрекъснатите сблъсъци относно съдбата на недвижимото наследство от съветската епоха в България замразиха, вместо да намерят решение за статуквото. На политическите и гражданските опити за премахване или разрушаване на съветските паметници се противопоставят проруски групи, които активно разпространяват кремълска историческа дезинформация, като по този начин влияят на обществените дебати. За разлика от много други страни от Централна и Източна Европа, в България не е имало цялостна инициатива за справяне с комунистическото минало, особено под формата на институти за паметта, а отварянето на тайните досиета на службите за държавна сигурност на бившия режим е непълен, непостоянен и често пъти политически мотивиран процес.

¹²⁰ Чернева, Д., 2022 г., 'Юлиана Методиева: Кога ще се сбогуваме с комунизма?', *Marginalia*

¹²¹ Енчева, Т., 2022 г., 'ГЕРБ-СДС и ДБ предлагат комунистическите паметници да отидат в музея', *bTV novinite*, 1 декември 2022 г.

¹²² Латева, З., 2023 г., 'София иска махане на Паметника на Съветската армия, премиерът остави темата за след изборите (галерия)', *Mediapool*, 9 март 2023 г.

¹²³ *Marginalia*, 2022 г., 'Кметове на България, изключете в Деня на независимостта прожекторите на съветските паметници!'

Музеят на изкуството от периода на социализма в България, който се намира в задния двор на Министерството на културата, е символ на неспособността на страната да се справи с миналото си. Вместо да даде критична оценка на комунистическия режим, общата атмосфера на музея е информирана от предоставянето на моментна представа за изкуството от периода, което „говори само за себе си“, включително картини, изобразяващи партийни лидери и теми, свързани с комунизма и неговото установяване (въоръжени и класови борби), както и пропагандни плакати. Някои от паметниците и скулптурите от комунистическата епоха са взети от музеи и галерии; други са изнесени от (предимно малки) градове. Предстои обаче да бъдат премахнати още много други статуи. Не на последно място, 30-минутният филм, който се предлага на публиката, включва излъчвания на митинги, възхваляващи партийните лидери, режима и дружбата със Съветския съюз, както и на младежки бригади, помагачи за изграждането на социалистическа България. Кадрите косвено говорят за мотивите на комунистическия режим – да сплоти народа около партията и да укрепи властта си.

И все пак, при липсата на много по-категорична и критична гледна точка спрямо комунистическото минало българското публично пространство ще продължи да бъде подвластно на разделителни сблъсъци, в които прокремълската историческа пропаганда се представя за еднакво валидна перспектива.

Каре 1: Паметник на Съветската армия в София

Източник: Vesti.bg

Паметникът на Съветската армия като място на оспорване на историческата памет: сблъсъци между привърженици на Русия и Украйна от началото на войната; повреждане на надписа и пребоядисване като форма на протест срещу твърдението, че съветските войски са „освободили“ България в края на Втората световна война определят пейзажа на паметника.

Проруска историческа дезинформация: Виртуално завладяване

Кумулативният ефект от липсата на критична оценка на исторически натоварените отношения на България с Русия – както се вижда от относителното мълчание по отношение на Русия в учебниците по история и липсата на резултатност относно статута на руското недвижимо наследство – е осигуряването на благоприятна почва за външни фактори да определят рамката на вътрешните дебати. Кремъл активно се намесва във формирането на представите за българо-руското историческо взаимодействие, като разпространява исторически изкривеното общо твърдение, че двустранните отношения са свързани в „братска“, славянска общност на съдбата и винаги са били взаимноизгодни. Следователно София трябва да се опира на Москва в политическо и икономическо отношение, тъй като тя представлява „благосклонен благодетел“, на когото българите в крайна сметка дължат „вечна“ благодарност.

Този пропаганден дискурс обуславя усилията на Русия за влияние в България и е в основата на специфични дезинформационни послания за ключови епизоди от българската история. Анализът на медийното съдържание (с продължителност от август 2022 г. до август 2023 г.) се фокусира върху изследване на българските социални медии (включително прокремълски страници във Фейсбук и YouTube) и проруските печатни и онлайн медии (обхващащи вестници с голям тираж и различна интензивност на проруски пристрастия като Труд и Филтър; идеологически ориентирани/ляво-ориентирани издания като Pogled.info; таблоиди; уебсайтове, ръководени от известни журналисти, като Епицентър и Гласове, и анонимни/маргинални уебсайтове, чието съдържание въпреки това е широко споделяно и препечатвано).¹²⁴ Проучването на преобладаващите модели на проруски послания и тяхната честота разкрива, че **официалните източници от Кремъл и техните местни български проксита последователно активират кампании за историческа дезинформация по отношение на отбелязването на важни исторически събития.**

- **3 март: началото на руско-българския исторически разказ.** Проруската историческа дезинформация е изключително активна по отношение на популяризирането на версия на българската история, основана на привидно „неразрушимата“ връзка между Русия и България, скрепена с честването на 3 март като национален празник на България.

По повод отбелязването на 3 март 2022 г. руският посланик в България направи изявление (събрало над 6500 реакции и 1000 коментара във Фейсбук),¹²⁵ в което представи Руско-турската война от 1877-1878 г. като ключово събитие в „общата история“, предопределило българо-руските отношения за дълго време. На спомена за ролята на Русия във войната се придава **есенциалистки и вечен характер, тъй като се твърди, че той е вкоренен в генетичния код на българите**, който „не може да бъде пренаписан, освен ако нацията не бъде унищожена“. Освен това руското посолство насърчава редица културно-литературни инициативи, които разпространяват пропагандни възгледи за българо-руските отношения и ги поставят в контекста на агресията на Кремъл срещу Украйна. Кампанията „Писмо до руския войник-освобо-

¹²⁴ Подборът на медиите се основава на класификацията на проруските социални и „мейнстрийм“ медии в България, разработена във Филипова, Р., Шопов, В., 2022 г., *Авторитарните сили в медийна офанзива по време на война. Информационното влияние на Русия, Китай, Турция, Иран и държавите от Персийския залив в Югоизточна Европа*, Медийна програма „Конрад Аденауер Щифтунг“ за Югоизточна Европа, стр. 31-32

¹²⁵ <https://www.facebook.com/watch/?v=1778705875846187>

дител“ е посветена на годишнината от Руско-турската война, но за изпратените от българи в рамките на кампанията писма се казва, че са източник на емоционална подкрепа за руските войници на фронта, които – подобно на своите велики предшественици по време на Великата отечествена война – смело се противопоставят на подкрепяните от Запада „нацисти“.¹²⁶

Дипломатическото представителство на Руската федерация допълнително засилва и насърчава двустранните културно-исторически събития, като например отбелязването на 120-та годишнина от осветяването на Шипченския манастир (посветен на войниците, загинали в Руско-турската война от 1877-1878 г.). Събитието събра български и руски историци (включително свързани с руската държава институции като Руското историческо общество, Фонд „История на Русия“, Музей „Фанагория“), които възхваляват българо-руската дружба.¹²⁷ В репортаж на ТАСС честванията са определени като „централно духовно събитие“ в двустранния календар за 2022 г.¹²⁸ Твърдението за неразрушимите исторически връзки между българи и руснаци на свой ред се използва, за да се омаловажат обвиненията за наличието на платени руски агенти в България, като се твърди, че ключовият агент е „нашата съвременна история“.¹²⁹

По подобен начин проруските български медии публикуваха множество коментари, които определят 3 март като „непоклонима и вечна дата в историята на нацията“ с „неоспоримо значение“, като по този начин се цели да се прекратят дискусиите относно целесъобразността на честването на националния празник на страната на тази дата предвид споровете около нея (например поради факта, че подписаният тогава Санстефански мирен договор между Руската и Османската империя е с предварителен характер и предвидените за България големи територии не са съгласувани с останалите Велики сили). За тази цел проруските коментатори твърдят, че **историята трябва да бъде оставена на историците, като предполагаемата положителна роля на Русия е „факт“**, който не подлежи на обсъждане.¹³⁰ Проруската Фейсбук група „България и Русия“ подробно цитира изказване на Владимир Путин, според което България и Русия са свързани от обща история и взаимна любов. Внушава, че представители на политическия елит в България, подстрекавани от САЩ, клеветят Русия, като проявяват неуважение към руските войници, които са се борили за освобождението на България, Въпреки това нищо не може да промени факта, че българи и руснаци са „братя по кръв“.¹³¹

В статия за вестник Труд бившият лидер на националистическата партия ВМРО, Красимир Каракачанов, прави паралели между съвременното и историческите събития. Великите сили са били „морализатори“, които в името на своите интереси и тогавашните европейски ценности са разкъсали България. Възстановяването на Санстефанските граници се превръща в идеал,

¹²⁶ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid02xmi5cLrYYWTapWxiimtw5n1fuz9Q49UNsviQGujTw4u3FygV2r3rzL-1CzJMbwPEGI>

¹²⁷ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid02Y6QZDukq3TrpSskddgFtcasghcZhvCQEu7BGjd52MbDdrAjacp-c8dAfsZgmjCb8rl>

¹²⁸ <https://www.facebook.com/watch/?v=437404454932163>

¹²⁹ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid02HSrBLJUz4vfsMTPkirRPTcURLQvvBN6UuJMPp5Pq1WDZ89E6jYb-kctQwmoPM7BQwl>

¹³⁰ Джонова, Т., 2023 г., 'Проф. Пантев: Трети март е вечна дата в историята ни! Трябва да сме признателни, но не подчинени', *Епицентър*, 3 март 2023 г.

Джонова, Т., 2023 г., 'Акад. Георги Марков: Без Цар Освободител нямаше да има Народно събрание', *Епицентър*, 3 март 2023 г.

Епицентър, 2023 г., 'Нешка Робева: Останахме си рая – зла, завистлива и неблагодарна!', 6 март 2023 г.

Труд онлайн, 2023 г., 'Историк: Още от Първата световна война руската пропаганда казва, че сме неблагодарни за Освобождението', 3 март 2023 г.

¹³¹ <https://www.facebook.com/groups/765017214495204/posts/854769178853340/>

за който българите дават жертви в последвалите войни, без да се прекланят пред „чужди космополитни интереси“. Каракачанов твърди, че **в днешно време новите интернационалисти, глобалисти, либерали – с една дума „еничари“ по негово определение, отричат 3 март в името на настоящите европейски ценности**, този път поради политически императиви във войната в Украйна, в които условия българските патриоти са наречени русофили. Българите, настоява той, трябва да бъдат благодарни и да празнуват въпреки съвременните либерали, които подобно на своите предшественици марксистки-интернационалисти отричат 3 март и Санстефанския идеал, както и необходимостта от българска национална идентичност и интереси.¹³²

По сходен начин Pogled.info твърди, че 3 март активизира постмодернисти, неолиберали, русофоби, дясноцентристки политици, които искат да променят датата на националния празник. Подобни инициативи се определят като абсурдни и срамни, тъй като никой не може да промени историята. Повтаря се, че „нашата освободителка“ е Русия – тя е дала на българите държавност и огромни територии, а Европа, която изповядва своите европейски ценности, е отнела голяма част от българските земи.¹³³

Освен това в проруския разказ за освобождението на България се **премълчават недостатъците на стратегическото планиране и военното командване, както и занижената подготовка**, които създават трудности в хода на военните действия. Вместо това, например, и руското посолство, и Гласове копират и разпространяват един и същ текст, който negliжира организационните проблеми и произтичащите от тях жертви.¹³⁴ В обръщението на руския посланик, Елеонора Митрофанова, на конференция, посветена на 145-та годишнина от Руско-турската война, се твърди, че външната политика на Русия винаги е имала за цел да създаде един по-справедлив свят. Тя изтъква приписването на временното руско управление постижения за полагането на основите на българската държавност (докато всъщност това управление се е характеризирало със сериозни дефицити и е целяло да установи контрол над България).¹³⁵

Фейсбук групата „Русофили“ също представя безкритично освобождението на Стара Загора,¹³⁶ а групата „Българска памет“ (с над 101 000 последователи) предоставя дълго описание на битките по време на Руско-турската война, в което се пропускат факти за недостатъчната подготвеност и проблемно стратегическото планиране на руснаците.¹³⁷ Руското посолство също така обяви, че е съдействало за изграждането и „подаряването“ на паметник на Христо Ботев, чиято цел е да напомня за „неразрушимите“ връзки между двата народа.¹³⁸ Това обаче може да се разглежда като акт на присвояване на историческата памет и нейното изопачаване, тъй като българският революционер е имал възгледи, критични към Русия.

¹³² Каракачанов, К., 2023 г., 'След близо 500 години потисничество и издевателства българите извоювахме правото си да бъдем свободен народ', *Труд*, 3 март 2023 г.

¹³³ Анчев, П., 2023 г., 'Трети март е рожденият ден на българската държава', *Pogled.info*, 1 март 2023 г.
Данева, В., 2023 г. 'Фашизъмът се развива', *Pogled.info*, 7 март 2023 г.

¹³⁴ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid02EuNj5q6sh5UNerieaxoXkzSLGaoFkYbxY6XN33m2ASdgBvvr1niAgpbE-3ZUL6gcxl>
Иванова, И., 2023 г. 'Преди 145 години Русия освободи София от турската власт', *Гласове*, 4 януари 2023 г.

¹³⁵ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid0dZWmTaH3YETyY68pTtdT7EVmKp6eT28iykeWcrZgeNCEAY-p4LB7QWYDnNXvFDKHA1>

¹³⁶ <https://www.facebook.com/RussophiliaBulgarophilia/posts/pfbid0JMTMwddZefocD3WuLHbfmdqpXBix1XdXo3PxMzRPER-LPWxLUsoQ7m5iRX3eDMK991>

¹³⁷ <https://www.facebook.com/profile.php?id=100064316994560>

¹³⁸ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid02DW8ToaB4aKbEFTP8wCoseJypXjKTdTEhGctP4AfVh4FCR5koF-fa2X4fGKycuaJul>

- **9 май: опазване на светостта на Русия.** Отбелязването на 9 май и съветската победа над нацистка Германия се използва като повод, за да се повтаря пропагандното съпоставяне между Русия като „освободителка“ и „нацистите“, тоест всички, които се противопоставят на руската политика.

В обръщението си от 9 май 2023 г. руският посланик в България твърди, че **желанието за пренаписване на историята, късат историческа памет и политическата сервилност са възродили нацизма**.¹³⁹ Българските проруски коментатори допълнително локализираха руския дискурс, за да го пригледат към българския контекст. Нако Стефанов, председател на Българския съвет за мир и член на учредителния комитет на Похода за мир и суверенитет, твърди, че **„фашистката“ идеология вдъхновява критиките към 9 май, които през последните 30 години стават все по-осезаеми в България**. Столична община разпалва гражданска война, като издига знамето на Украйна – „нацистка“ държава, на сградата на общината под претекст за „така наречената“ инвазия. Ако съветската армия не беше влязла в България, продължава той, границите на България щяха да бъдат съвсем други.¹⁴⁰

Епицентър популяризира пропагандни послания за привидната руска добронамереност и защита на България, особено на базата на интервю, в което се твърди, че българската територия е желана от мнозина, включително от някои от съседите ѝ. Но **Русия никога няма да позволи на никого, не на последно място на Турция, да отнеме дори парче земя от България или да я пороби**. Русия се е борила и е проляла кръв, за да може България да възвърне своята независимост. Москва никога не е диктувала на българите как да живеят, но никога няма да позволи някой да си върне господството над страната.¹⁴¹ Гласове обобщава коментарите на читателите си по отношение на 9 май, като всички те са сходни и настояват, че Европа дължи благодарност на Москва за това, че я е освободила от нацизма. Твърди се, че днешна Европа е преследвана от призрака на „неолибералния троцкизъм“, налагащ „тоталитарния фашизъм“.¹⁴²

В други случаи на историческа пропаганда, свързана със Съветския съюз, сдружението на русофилите в България **възхвалява СССР, благодарение на чието застъпничество България си е върнала територията на Южна Добруджа** и е избегнала да бъде „разкъсана“ на парчета след Втората световна война¹⁴³ (всъщност връщането на тази територия на България е решено през 1940 г. чрез Крайовския договор между България и Румъния и с посредничеството на Великите сили. Действието на споразумението не е преустановено след Втората световна война, както е решено от съюзниците). Представители на сдружението на русофилите се появяват в руските медии и в интервю за Россия 24 се твърди, че Русия два пъти е освобождавала България и е възстановявала българската държавност, което се знае от българите, но никой не се допитва до мнението им.¹⁴⁴ В дискусия по руския Първи канал, председателят на сдружението

¹³⁹ <https://www.facebook.com/watch/?v=1186782716056056>

¹⁴⁰ Pogled.info, 2023 г., 'Проф. Нако Стефанов за 9ти май: През последните години у нас стъпка по стъпка фашизмът надига глава!', 12 май 2023 г.

¹⁴¹ Епицентър, 2023 г., 'Яков Кедми пред Васил Василев: И късче от България няма да бъде взето – Русия няма да позволи', 9 май 2023 г.

¹⁴² Гласове, 2023 г., 'Читатели на "Гласове": Щели да смажат Русия, както смазали нацистка Германия. Кой смаза нацистка Германия?', 8 май 2023 г.

¹⁴³ <https://www.facebook.com/Rusofili.Bulgaria/posts/pfbid02Y4ctCZYyGWZZMDcNtrGHjV3b9bXa5tFH3H12oM21U-To738oYmsU8wKHj1npboevdl>

¹⁴⁴ <https://www.facebook.com/watch/?v=1242684486325327>

Николай Малинов повтаря, че България е освобождавана от Русия многократно, но не винаги е проявявала благодарност.¹⁴⁵

Неоправдани исторически аналогии, свързани с Втората световна война и предхождащия период, също се използват от проруската пропаганда като начин да се дискредитира българският износ на оръжие за Киев. Лидерът на „Възраждане“ Костадин Костадинов например се опитва да изобличи „ястребската“ българска позиция, като твърди, че дори по време на Втората световна война София не е обявила война на СССР (всъщност Съветския съюз обявява война на България). Костадинов заплашително предупреждава, че **онези българи, които ентусиазирано са подкрепяли германския райх, по-късно са били съдени от Народния съд, а същото може да се случи и с тези, които подкрепят оръжейни доставки за Украйна.**¹⁴⁶ В интервю за *News Front* директно от Народното събрание Костадинов обсъжда начините, по които решението за износ на оръжие може да бъде отменено, тъй като българската държавност съществува благодарение на Русия, така че София не трябва да следва това решение, наречено „предателско“.¹⁴⁷ По подобен начин, като част от декларация,¹⁴⁸ осъждаща гласуването на парламента за военна помощ на Киев, **Николай Малинов сравнява решението за износ на оръжие с решението на България да се присъедини към хитлеристката коалиция през 1941 г.** И за двете решения се твърди, че са в разрез с предпочитанията на обществото, в което преобладават русофилските настроения.¹⁴⁹

- **24 май: присвояване на общите цивилизационни корени.** Руската пропаганда представя честванията в рамките на 24 май 2023 г. и отбелязването на създаването на кирилицата от Кирил и Методий като свидетелство за „общите връзки“ между българи и руснаци.

В обръщението на руското посолство по този повод се посочва, че това е **общо честване**. Катализатор за формирането на системата от традиционни ценности – привидно обединяваща българската и руската нация, е създаването на азбуката. Твърди се, че абстрахирайки се от сегашните политически обстоятелства и сложната ситуация, българи и руснаци продължават да говорят на един и същ език.¹⁵⁰ Българските коментатори допълнително подсилват наратива, че България е в сърцето на славянската култура, което свързва страната с Русия по непреходен начин.¹⁵¹

Нещо повече, проруската дезинформация се опитва **публично да подкопае предложеното конституционно кодифициране на 24 май като официален национален празник по три основни дискурсивни линии**, според които предложението: 1) насажда разделение в българското общество; 2) пренаписва историята през призмата на русофобството и т.нар. липса

¹⁴⁵ Канал в YouTube на русофилите за възраждането на Отечеството, 2023 г., ‘Участието на Николай Малинов в предаването “Большая игра” по Первый канал 26.1.2023 г.’

¹⁴⁶ Костадин Костадинов канал в YouTube, 2022 г., ‘ИЗВЪНРЕДНО: ПЪТ КЪМ ВОЙНАТА’

¹⁴⁷ https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=1076927626385360

¹⁴⁸ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0RtomqGXnmFscURw1HvGg3Pod8CJGmrovpiptawdoEJN-MuenUYcQXq7KnzBmYjhdki&id=100086566225520

¹⁴⁹ <https://www.facebook.com/groups/4780559025352204/posts/8215329148541824/>
Novinata.bg, 2022 г., ‘Николай Малинов сравни днешната ситуация в България с решението от 1941 г. да се присъединим към Хитлер’, 8 ноември 2022 г.

¹⁵⁰ <https://www.facebook.com/rusembul/posts/pfbid02GmgTWGbpPJNGB9G6tBWdx6NftUcWnxqvUdtnzxcAhrhlpqgvsvTVaxb-ZDDgtLrdl>

¹⁵¹ Pogled.info, 2023 г., ‘24 май: Духовното наследство на България, вкоренено в 300 милиона души’, 24 май 2023 г.

на патриотизъм; и 3) измества вниманието от 3 март като предполагаемо по-основополагащо събитие.

Позицията на Костадин Костадинов, че „Продължаваме промяната – Демократична България“ прокарват разделителни линии в българското общество, демонстрирайки омраза срещу българщината, оглави опозицията срещу конституционната промяна. Като допълнителен пример на значително изостряне на дезинформационния дискурс и използване на пропагандните стратегии на Владимир Путин, заплашващ с гражданска война, когато режимът му бъде оспорен, Костадинов заяви, че „фашистите“, които в момента управляват България, следват украинския сценарий, целящ да **потопи страната в гражданска война** въз основа на „американски план за унищожаване на България“.¹⁵² Отвъд реториката на „Възраждане“, дезинформационният наратив за чертаенето на обществени пукнатини на базата на смяна на националния празник беше повторен и в много други коментари. Така например в обзорна статия вестник Труд обобщава различните мнения за и против 24 май да стане официален национален празник, но защитава позицията, че ако дадена дата трябва да бъде определена за официален национален празник в конституцията, трябва да има преобладаващ обществен консенсус (което внушава, че в момента такъв не съществува).¹⁵³

Свързано дезинформационно послание твърди, че омаловажаването на статута на 3 март е равносилно на **пренаписване на историята от русофобски и антinationални елити**. Поглед.инфо публикува мнения, според които промяната на националния празник представлява обругаване на историографията – процес, за който се твърди, че е започнал през 1989 г. Манипулациите на паметта са представени като ключови в практиките на „русофобските, либерални политически сили“, възстановили капитализма след края на комунизма.¹⁵⁴ Промяната на официалния национален празник е представена и като деконструкция на българската държавност.¹⁵⁵ Медията допълнително се опитва да изложи контрааргументи срещу 24 май, като твърди, че представителите на управляващите партии са опорочили българската азбука, не са одобрили проектозакон за защита на българския език, гласували са закон за транслитерацията, според който официалните институции трябва да публикуват официални документи и на латиница, въвеждат много англоезични думи, когато говорят на български език, унищожили са българската образователна система, не вярват в славянското единство и са готови да се откажат от историята в отношенията със Северна Македония.¹⁵⁶

В подобен дух Гласове обобщава коментарите на своите читатели, които твърдят, че опорочаването на 3 март представлява отричане на българската държавност, тъй като 24 май не отразява традициите на националния суверенитет.¹⁵⁷ В Епицентър¹⁵⁸ и Труд¹⁵⁹ е поместено мнението, че 3 март олицетворява българската Санстефанска мечта и идеал,

¹⁵² Епицентър, 2023 г., 'Костадинов за смяната на националния празник: Ще ни вкарат в гражданска война!', 23 юли 2023 г.

¹⁵³ Труд, 2023 г., 'Политици изправиха 24 май срещу 3 март', 25 юли 2023 г.

¹⁵⁴ Проданов, В., 2023 г., 'Националният празник, реставрацията на капитализма и пренаписването на историята', *Pogled.info*, 25 юли 2023 г.

¹⁵⁵ *Pogled.info*, 2023 г., 'Проф. Дарина Григорова за Трети март: Това е част от форсираното раздържавяване на българската държава', 25 юли 2023 г.

¹⁵⁶ Коджабашева, Р., 2023 г., '24 май?! Шегувате се?', *Pogled.info*, 25 юли 2023 г.

¹⁵⁷ Гласове, 2023 г., 'Читатели на "Гласове": Алабалисти, долу ръцете от 3 март!', 24 юли 2023 г.

¹⁵⁸ Епицентър, 2023, 'Кристиян Шкварек: 3 март и Санстефанският идеал, който олицетворява, не подлежат на изчегъртване', 25 юли 2023 г.

¹⁵⁹ Шкварек, К., 2023 г., 'Какво е "Трети март"?', *Труд*, 25 юли 2023 г.

които вдъхновяват велики патриотични дела. Национализмът е основен враг на глобализма и интернационализма, чиято основна цел е размиването на всички нации в обща общност.

Не на последно място, проруската дезинформация за 24 май има за цел да **подцени значението на събитията, чийто символ е тази дата**. В изказването на Костадинов в Народното събрание се повтаря твърдението, че 3 март е в основата на всичко останало и без него е нямало да има България и български народ, който да празнува 24 май.¹⁶⁰ Кандидатът за кмет на „Възраждане“ в София твърди, че промяната на официалния празник не е основна тема в момента, тъй като „огромното“ мнозинство от българското население привидно не го смята за такава.¹⁶¹ Пост, публикуван на Фейсбук страницата на „Възраждане“ с изображение на Шипка и призив „Долу ръцете от 3 март“, събира над 4500 реакции и над 600 споделяния.¹⁶² В явен синхрон с руската пропаганда Труд помества мнението, което дори твърди, че Кирил и Методий са византийски учени, които нямат нищо общо с България, и че с честването им страната приема гръцкото господство. Твърди се, че решението за промяна на официалния национален празник е в разрез с волята на българския народ.¹⁶³

- **6 септември и 22 септември: положително представяне на действията на Русия.**

Проруски източници, особено в социалните медии, се опитват да представят в благоприятна светлина ролята на Русия в процеса на Съединението¹⁶⁴ и Независимостта¹⁶⁵ въпреки историографията, която сочи враждебното противопоставяне на Руската империя на интеграцията и суверенитета на българските територии, разделени с Берлинския договор от 1878 г. Основно невярно твърдение е, че Русия е платила (80 милиона златни франка или над 600 тона злато) за обединението на България, като по този начин се лансира мнението, че Съединението не е проява на независима българска национална идентичност и самостоятелност.

Фалшифицираната интерпретация на историографията се основава на избирателно и непълно цитиране на факти, фокусирани върху това как Руската империя отписва част от дълга на Османската империя към Петербург, в резултат на което Османската империя оттегля искането си България да я компенсира с данък, дължим като част от предишния статут на София като трибутарна, а не независима държава. Прокремълската дезинформация обаче премълчава факта, че заради руско-османското споразумение България поема дълг от 82 милиона златни лева към Русия, което допълнително увеличава окупационния дълг, с който София трябва да компенсира руската хазна за издръжката на руските имперски окупационни въоръжени сили и администрация през периода на временното руско управление.¹⁶⁶ Следователно прокремълската дезинформация преобръща историческите събития, твърдейки, че Русия алтруистично

¹⁶⁰ Костадин Костадинов YouTube канал, 2023 г., ‘ДОЛУ РЪЦЕТЕ ОТ 3 МАРТ, ПРОДАЖНИЦИ!’

¹⁶¹ Възраждане YouTube канал, 2023 г., ‘Деян Николов: “Управляват ни АГЕНТИ” (подкаст)’

¹⁶² <https://www.facebook.com/vazrazhdane.bg/posts/pfbid02619JMjN5iv95Jx2X6Xw9RzU86S13AJkmJm8SQcGx84r4d6ceUr-SafvNa3TbZWUAI>

¹⁶³ Епицентър, 2023, ‘Валери Найденов: Не е известно св.св. Кирил и Методий да са имали нещо общо с България’, 25 юли 2023 г.

¹⁶⁴ Съединението на България бележи процеса на обединяване на териториите на Княжество България и Източна Румелия през 1885 г.

¹⁶⁵ България обявява независимост от Османската империя през 1908 г., тъй като преди това страната е под дипломатическия и финансов сюзеренитет на империята.

¹⁶⁶ Mediapool, 2022 г., ‘Проф. Евелина Келбечева: България си плаща на Русия за така нареченото “Освобождение”’, 8 май 2022 г.

За това как България е била принудена да отдели извънредно много средства за издръжката на съветската окупационна армия: Държавна агенция „Архиви“ – България, 2022 г., ‘Второто освобождение’, YouTube

е подкрепяла България, докато в действителност България е била обременена със значителна финансова тежест.

Тези пропагандни послания са особено видими в анонимни уебсайтове (като Bulgarian Times),¹⁶⁷ чиито материали се споделят във Фейсбук. Бившият член на „Възраждане“, Пламен Пасков, е особено активен по отношение на разпространението на неверни исторически твърдения. Постовете му обикновено достигат до голяма аудитория, събирайки например почти 4000 харесвания и повече от 2000 споделяния.¹⁶⁸

В допълнение към неточните твърдения, свързани с дълговата политика, репарациите и финансовата история, проруската пропаганда цели да повиши авторитета на Русия в процеса на българското обединение, като омаловажава и оспорва дипломатическата роля на Великобритания в процеса на съединението. За тази цел се изказват общи интерпретации за предполагаемата традиционна британска враждебност към София. Подобни интерпретации обаче не са свързани с конкретната дипломатическа помощ, която Лондон оказва по време на съединението, и се базират на съмнителни исторически източници. По-специално, постът на Пламен Пасков,¹⁶⁹ в който се оповестява предполагаем опит за цензура в Българската национална телевизия (която привидно блокирала публичните изяви на коментатор заради критичното му мнение за Великобритания), беше широко разпространен в проруски групи във Фейсбук като „Българска Легия Антимифия“¹⁷⁰ и „За братска Русия и България с любов!“.¹⁷¹

Друг вид пропагандни послания, опитващи се да оправдаят руската опозиция срещу обединението на България, се основават на твърдението за „руското имперско изтощение“, според което Руската империя е била твърде уморена от войните, за да се включи в съединението. На свой ред, принизяването на българския акт на обединение се осъществява чрез дискурсивен акцент върху невъзможността да се възвърнат и македонски територии.¹⁷² Тези мнения са широко споделяни в различни проруски Фейсбук групи, сред които „Имам право да знам“,¹⁷³ „Българският народ е с Русия! Не на Байдън“,¹⁷⁴ „България и Русия заедно с векове“.¹⁷⁵

Отразяването на деня на Съединението и Независимостта на България в **печатните и онлайн медии** акцентира върху вътрешнополитически позиции, особено в контекста на предстоящите тогава парламентарни избори на 2 октомври 2022 г. Партиите на „статуквото“ призоваваха за **пренасяне на историческия урок за Съединението в съвременната политика като лозунг, опитващ се да се противопостави на нежеланието на реформаторските поли-**

¹⁶⁷ The Bulgarian Times, 2022 г., ‘Русия плати за Съединението и независимостта на България’, 22 септември 2022 г.

¹⁶⁸ <https://www.facebook.com/paskov.plamen/posts/pfbid04dttk77zuFC6Rnp4CfQT8RtGCABu8urPrQYT5qzHppy9gL6bVgd-DUHEXW8bd4KI>

¹⁶⁹ <https://www.facebook.com/paskov.plamen/posts/pfbid02RQhYxKpHwBpp3QoAzisWww1Vwr6m7rzFxURZ74DXPRaQ8Lqhu4i6YM1oukRKmmSI>

¹⁷⁰ <https://www.facebook.com/groups/BGANTIMAFIA/posts/3235140413418291/>

¹⁷¹ <https://www.facebook.com/groups/329967744230587/posts/1204717743422245/>

¹⁷² <https://www.facebook.com/paskov.plamen/posts/pfbid02tzjjrr5StHQjwSZCTnXVRCKCXQ7bG5MMiUv7tXny4TbpCP-J16FTUGDv1prCFacTI>

¹⁷³ <https://www.facebook.com/groups/989354788174753/posts/1542507239526169/>

¹⁷⁴ <https://www.facebook.com/groups/1125303394979609/posts/1256077705235510/>

¹⁷⁵ <https://www.facebook.com/groups/681719895557993/posts/1599779770418663/>

тици да си сътрудничат с утвърдени политически сили.¹⁷⁶ Вестник Труд също представи предполагаемото използване на историята в България като политически инструмент, целящ очернянето на Русия, без оглед на „истината“, тъй като единственият фактор, който се твърди, че има значение в историческите дискусии, е насаждането на омраза и нетърпимост към положителна роля на Русия в българската политика и общество.¹⁷⁷ Проруският сайт Pogled.info противопоставя извоюваната през 1908 г. независимост на периода след 1989 г., за който се казва, че е обусловен от различни зависимости, включително „васална“ подчиненост и участие във чужди военни конфликти. Счита се, че идеалната позиция за България би била неутралитет спрямо руско-украинската война.¹⁷⁸ Стандарт публикува статия, озаглавена „Каква беля ни донесе Съединението? Проговаря бивш президент“, която подвежда по отношение на изказването на бившия президент Петър Стоянов. Той проследява разделението между русофили и русофоби до Съединението като парадокс, защото последното представлява самостоятелно българско постижение.¹⁷⁹

Каре 2: Проруска историческа дезинформация в българските социални медии

Примерен пост във Фейсбук в проруската група „Русофили и приятели на Русия“: постът повтаря един от най-разпространените пропагандни исторически наративи, че Русия е освободила и спасила България три пъти, и е адресиран до „българите, които подкрепят украинския геноцид и тероризъм“.

Проверка на историята (1): във войната са участвали представители на различни националности, включително украинци, финландци, поляци, литовци, латвийци, естонци и др., а не само руски войници, изброени в поста.

Проверка на историята (2): България поема дълга от 67,4 тона злато или 81 милиона франка, за които се твърди, че Русия е поела под формата на опростени турски репарации.

Проверка на историята (3): на конференцията в Ялта се обсъжда степента на западното и съветското влияние в страните от Централна и Източна Европа, а не разделянето на териториите в източната половина на континента (където така или иначе преобладават съветските военни сили).

¹⁷⁶ Епицентър, 2022 г., ‘Костадинов: Днес България не е обединена и това е най-голямото предизвикателство пред “Възраждане”’, 6 септември 2022 г.

Епицентър, 2022 г., ‘Йордан Цонев: Пагубни за обществото са разделителните линии, които чертаят политиците’, 7 септември 2022 г.

Труд, 2022 г., ‘Борисов: След като преди 2 години ни разединиха, трябва да мислим как да обединяваме народа (ВИДЕО)’, 6 септември 2022 г.

Труд, 2022 г., ‘Гълъб Донев: След 10 дни ни предстои да направим избор, нека да не допускаме исторически грешки (ВИДЕО)’, 22 септември 2022 г.

¹⁷⁷ Дюлгерова, Н., 2022 г., ‘Историята като политически инструмент’, Труд, 22 септември 2022 г.

¹⁷⁸ Гърков, О., 2022 г., ‘Честит Деня на независимостта, Приятелю! поредни избори...’, Pogled.info, 22 септември 2022 г.

¹⁷⁹ Ангелов, И., 2022 г., ‘Каква беля ни донесе Съединението? Проговори бивш президент’, Стандарт, 6 септември 2022 г.

ЦЕНТРАЛНА И ИЗТОЧНА ЕВРОПА В ОГЛЕДАЛОТО НА МИНАЛОТО: Подходи към паметта

1989 г. бележи революционно време, което поставя началото на мащабни трансформационни процеси в Централна и Източна Европа, включително развитието на либерална демокрация, свободна пазарна икономика и цивилизационно завръщане към Европа. И все пак очакванията от 1989 г. бяха неравномерно реализирани, както показва разнообразието от резултати на посткомунистически трансформации: държавите от ЦИЕ не се присъединиха към евроатлантическата, либерално-демократична общност на нациите по един и същ начин, а някои от тях така и не станаха част от нея.¹⁸⁰

Способността за критично оценяване на комунистическо-авторитарното минало и за осъществяване на демократизация – не само като политическо-институционално устройство, но и като дълбоко вкоренен културен навик – зависи от дългосрочните, исторически обусловени разбирания за демокрацията. Това означава, че страните от ЦИЕ с по-дългосрочен опит с демокрацията и нейните основни ценности успяват по-решително да се разделят с авторитарното минало след 1989 г. Успоредно с този процес моделите на европеизация на външната политика в ЦИЕ и способността за присъединяване към евроатлантическите структури се формират от идентичностите на националните държави. Културно-исторически обусловените представи за Европа бяха пресъздадени в условията след 1989 г. и определиха степента, до която дадена страна от Централна и Източна Европа може да прилага и действа в съответствие с набор от европейски норми, изведени като основополагащи за възгледите и поведението на европейските държави и институции (ЕС, ОССЕ, Съвета на Европа).¹⁸¹

Открояват се различни модели на справяне с паметта за миналото, тъй като държавите от балтийския и централноевропейския подрегион на ЦИЕ изпреварват балканските страни, и по-специално България, по отношение на създаването на идеологическа и институционална инфраструктура за справяне с комунизма и съветското господство. В този раздел на доклада са описани най-значимите примери на инициативи за паметта, включително институти за памет, музеи, комисии за установяване на истината, създадени в ЦИЕ. Те могат да представят пример за това как България може да осъществи по-критична оценка на своето минало, както и да

¹⁸⁰ За повече информация относно този процес вж. Филипова, Р., 2022 г., 'Централна и Източна Европа след революцията от 1989 г.': в *Конструиране на границите на Европа: идентичност и външна политика в Полша, България и Русия след 1989 г.*, Ibidem/Columbia University Press, стр. 27-51

¹⁸¹ Относно процеса на европеизация като основан на набор от европейски ценности, които могат да бъдат представени и разбрани като идеален модел на „европеизъм“, вж. Филипова, Р., 2022 г., 'Нюанси на афинитет: Интерактивна конструктивистка теория за Азът и Другите в очертаването на принадлежност', глава 3 в *Конструиране на границите на Европа: идентичност и външна политика в Полша, България и Русия след 1989 г.*, Ibidem/Columbia University Press, стр. 81-86

послужат за предупреждение за проблематичните аспекти на инициативите за историческата памет. Теси аспекти са свързани с противоречията, произтичащи от политизирането на историята и избирателния спомен за миналото, който подчертава ролята на нацията като жертва, но игнорира нейното съучастие в престъпления.

Водещата роля на балтийските страни в създаване на политики за паметта

Латвия, Литва и Естония предприемат ранни и решителни стъпки за справяне с историята на пагубните последици от съветската доминация за населението и държавността на тези страни. Например в **Естония** още в края на 80-те години на XX век възниква подход към историческата памет, който се корени в традициите отпреди Втората световна война и се различава от съветските репресии и селективността на историографията. **Предприети са законодателни инициативи за оценка и отчитане на загубите, причинени от престъпленията на съветския режим.** Законът за извънсъдебните масови репресии в Съветска Естония през 40-те и 50-те години на XX век (декември 1988 г.); декретът За реабилитация на извънсъдебно репресирани или несправедливо осъдени лица (1990 г. и изменен през 1992 г.), както и Законът за лицата, репресирани от окупационните власти (2003 г.), определят понятието „незаконно репресирано лице“ по време на съветските времена и установяват общата реабилитация, обезщетенията, помощите и пенсионните права на тези лица. **Организациите за историческа памет също изиграват важна роля в преоценката на комунистическото минало.** През 2008 г. е основан Естонският институт за паметта. Ръководен от международен борд от десет международни учени и политици, институтът е мотивиран от целта да разследва комунистическия режим и да проучи нарушенията на човешките права. **Промяната на естонския монументален пейзаж** започва още в края на 80-те години на XX век, когато по инициатива на местните, а не на националните власти са възстановени повечето паметници, посветени на Войната за независимост (отбелязваща победоносната естонска борба срещу болшевишкото настъпление през 1918-1919 г.), които са били разрушени или скрити по време на съветския период.¹⁸²

Музеите представляват още един важен начин за преоценка на миналото и за запознаване на по-широка национална и международна публика с него. След 1989 г. Латвия, Литва и Естония създават музеи, посветени на окупацията на техните територии през XX век. През 1998 г. в **Естония е създаден Музеят на окупацията и свободата „Вабаму“**, който се фокусира върху периода между 1940 и 1991 г. от естонската история. Той разказва личните истории на жертвите на нацистката и съветската окупация чрез документални филми и артефакти. Решението за създаване на **Музея на окупацията в Латвия** е взето през 1993 г. и той също има за цел да почита паметта на жертвите на нацистката и съветската окупация в периода 1940-1990 г., да напомня на света за зверствата, извършени от чужди сили на латвийска земя, както и да противодейства на руската дезинформация за съветската окупация. Музеят поддържа широка програма за работа с обществеността, като изготвя образователни материали за училищата и публикации на няколко езика, съдържащи обзори на окупационния период, научни статии, романи на бивши дисиденти. Идеята за създаване на експозиция на демонтирани монументални скулптури от съветския период получава популярност в Литва през 1998 г. и по-късно е реализирана под формата на **парк „Грутас“**. Той представя в участък от 2 км статуи от съветската

¹⁸² Там, М., 2013 г., 'В търсене на изгубеното време: политика на паметта в Естония, 1991-2011 г.', *Nationalities Papers*, 41(4), стр. 651-674

епоха, премахнати от литовски градове, като допълнително се фокусира върху симулираната реалност и развлекателно представяне на историята (заради което паркът е подложен на критики, че иронизира трагичната история на литовския народ).¹⁸³

Нахлуването на Русия в Украйна през 2022 г. дава допълнителен тласък на премахването или демонтирането на все още съществуващите паметници от съветската епоха. В един от най-ярките примери, естонските власти премахват съветски танков паметник край населението предимно с руснаци град Нарва, като го поставят на показ в естонския национален военен музей. Латвийският парламент приема закон, който предвижда демонтирането на обекти, прославящи съветския и нацисткия режим, включително Паметника на съветските войници-освободители на Съветска Латвия и Рига от германските фашистки нашественици в Парка на победата в Рига. Важно е да се отбележи, че законът включва разпоредба, която предвижда, че съответната община има право да започне демонтаж, независимо от собствеността на обекта и земята, върху която е разположен.¹⁸⁴ Литовският парламент прие и Закон за забрана на пропагандирането на тоталитарни и авторитарни режими и техните идеологии, наречен „закон за десъветизация“, с цел да се ускори премахването на съветски статуи и паметници, както и да се променят останалите имена на улици и площади, датиращи от съветската епоха. **Литовският център за изследване на геноцида и съпротивата или общинските власти трябва да решат дали даден обект попада в обхвата на закона, като преди това специална междуинституционална комисия трябва да представи своята оценка.**¹⁸⁵

В същото време трите балтийски държави демонстрират готовност да се справят с въпросите за колаборация с нацистите по време на Втората световна война. Латвия, Литва и Естония по принцип се фокусират върху престъпленията на комунизма и жертвите, които търпят по време на съветския режим, като дълго отхвърляха идеята за отговорност за нацистките зверства. Но все пак създават президентски комисии за установяване на истината (макар и с различна степен на резултатност) в контекста на желанието на западните им партньори да се обсъди съучастието в Холокоста.

Международната комисия за оценка на престъпленията на съветския и нацисткия режим в Литва предостави разнообразни данни за престъпленията в миналото, чиято прозрачност и обоснованост бе гарантирана от наличието на електронна база от данни на английски език с научни трудове; публикувани списъци с първични източници и обширни рецензии. **Естонската международна комисия за разследване на престъпленията срещу човечеството** не се отличи с ярки резултати, не на последно място защото обвиненията към Естония за участие в нацистки престъпления са много по-малки по мащаб, а предимно международният състав на комисията означаваше, че тя не присъстваше активно във вътрешните дебати. **Комисията на латвийските историци** беше ограничена до организирането и подпомагането на академични изследвания и обмен. Тя не ангажира международни учени – за разлика от естонския си еквивалент, и създаде по-скоро откъслечни, отколкото последователно организирани исторически документи.¹⁸⁶

¹⁸³ Велмет, А., 2011 г., ‘ОКУПИРАНИ ИДЕНТИЧНОСТИ: НАРАТИВИ ЗА НАЦИЯТА В БАЛТИЙСКИТЕ МУЗЕИ НА ОКУПАЦИИТЕ’, *Journal of Baltic Studies*, 42(2), стр. 189-211

¹⁸⁴ Сейм Нюз, 2022, ‘Сеймът прие закон за демонтиране на пространства, възхваляващи съветския и нацисткия режими’

¹⁸⁵ Лисаускайте, Д., 2022 г., ‘Нов закон за десъветизация се прицелва в останалите символи от съветската ера в Литва’, *LRT*, 6 юни 2022 г.

¹⁸⁶ Петай, Е. Ц., 2015 г., ‘Исторически преговори за помирение: сравнителна оценка на балтийските президентски комисии’, *Europe-Asia Studies*, 67 (7), стр. 1079-1101

Каре 3: Премахването на Бронзовия войник от Талин

Източник: Национален университет по отбрана

Споровете около премахването през 2007 г. на статуята на Бронзовия войник, посветена на съветските „освободители“ на Талин от нацистката окупация, показват как могат да бъдат разрешени сблъсъците на идентичността между различни обществени групи – естонското етническо мнозинство и руското малцинство (съставляващо 24% от населението на Естония), съсредоточени върху даден паметник.

Напрежението около статуята се покачва, тъй като рускоговорящите жители на страната преоткриват паметника като място за колективна идентификация. За тях паметникът символизира героичната победа на Русия във Втората световна война като тяхна родина. От друга страна, естонските националисти тълкуват паметника като символ на окупацията, чуждата доминация и страданията на Естония.¹⁸⁷

В контекста на обществените и политическите сблъсъци тогавашното естонско правителство взема решение да премахне статуята и да я премести във военно гробище. В резултат избухват обществени вълнения и бунтове, които продължават няколко дни. Въпреки това решението за премахване на Бронзовата статуя е изпълнено в опозиция на острата реакция на Москва, включваща рязко намаляване на транзита на руски петрол през Естония, бойкот на естонски стоки в Русия, кибератаки срещу уебсайтове, част от критичната инфраструктура на Естония, едностранна блокада на естонското посолство в Москва от руската младежка организация „Наши“.¹⁸⁸ Следователно **решителните действия на правителството** посредничат в конфликта между обществените групи и същевременно **успокояват руското малцинство**, тъй като Бронзовият войник отново е поставен на друго място и е организирана церемония в памет на загиналите през Втората световна война.

¹⁸⁷ Габович, М., 2018 г., 'Границата на иконокластиката: съветски военни мемориали след края на социализма', *International Public History*, 1(2), стр. 20180014

Малксоо, М., 2009 г., 'Лиминалност и оспорван европеизъм: конфликтни политики за паметта в балтийското пространство', стр. 65-83

¹⁸⁸ Ехала, М., 2009 г., 'Бронзовият войник: заплаха и стабилност на идентичността', *Journal of Baltic Studies*, 40 (1), стр. 139-158

Централна Европа: от решително откъсване от миналото до сблъсъци за паметта

Страните от Централна Европа също отбелязаха своевременен (но и понякога неравномерен) напредък по отношение на оценката и преодоляването на комунистическото и съветско си минало. Например до 1993 г. от близо 500-те паметника от съветската епоха в Полша 130 са премахнати от обществените пространства и често са заменени с паметници на свободата въз основа на **местна инициатива**, а не по указание на централните власти. По подобен начин през 1993 г. **Общото събрание на общината в Будапеща решава да открие Парк на статуите** в покрайнините на града, в който да бъдат разположени паметници на Червената армия. И все пак извън столицата на Унгария премахването на статуи от съветската епоха не се извършва по систематичен начин.¹⁸⁹ В ранния посткомунистически период в Будапеща също се издигат паметници, посветени на паметта на революцията от 1956 г.¹⁹⁰

Както и в балтийските държави, в **началото на 90-те години на миналия век бяха предприети законодателни инициативи, осъждащи жестокостите на комунизма**. Например Законът за незаконността на комунистическия режим и за съпротивата срещу него е ратифициран от чешкия парламент през 1993 г. и представлява крайъгълен камък в критичната оценка на страната на комунистическото минало. През 1995 г. под егидата на Министерството на вътрешните работи е създадена Служба за документиране и преследване на комунистическите престъпления, която се концентрира върху изследване на престъпленията, извършени от номенклатурата на комунистическата партия и държавна сигурност.¹⁹¹

В Централна Европа също така се създават институти за паметта. Институтът за национална памет на Полша (IPN) е основан през 1998 г. и възниква след спорове, свързани със статута на бивши комунистически агенти в полската политика. По този начин IPN си поставя за цел да съхрани и направи достъпни архивите на комунистическите служби за сигурност. Мисия на Института се фокусира и върху разследването на престъпления, извършени по време на нацистката и съветската окупация на страната чрез Главната комисия за преследване на престъпленията срещу полската нация. Институтът се състои и от Националния център за образование, който подготвя учебни материали по полска история и работи активно с училищата. Центърът за исторически изследвания разпространява научни разработки и провежда академични проучвания върху историята на Полша от XX век.¹⁹² IPN доминира над други полски образователни и изследователски институции по силата на размера на бюджета си, броя на служителите и обема на архивните материали. Въпреки това Институтът често е подлаган на критики за това, че не поддържа достатъчен неутралитет в контекста на политическите събития и дебати в страната, че прави противоречиви публични изявления, както и че качеството и въздействието на изследванията са недостатъчни и представя комунизма едностранчиво (например премълчава факта, че значителна част от полското общество невинаги се е съпротивлявало на режима).

¹⁸⁹ Габович, М., 2018 г., 'Границата на иконокластиката: съветски военни мемориали след края на социализма', *International Public History*, 1(2), стр. 20180014

¹⁹⁰ Шекели, Дж., 2018 г., 'Липси и излишъци в политиката за паметта на Будапеща след 1989', *Europe Now Journal*

¹⁹¹ Копечек, М., 2013 г., 'Чешката република: от историческата политика до паметта като политически език', *Cultures of History Forum*

¹⁹² Институт за национална памет, Полша, 2006 г., *Мисия*

Институтът за национална памет на Словакия е основан през 2002 г. с цел оценка на нацистката и съветската окупация, разкриване на документация за преследвани лица, наказателно производство срещу престъпления, както и провеждане на исторически изследвания.¹⁹³ Въпреки това работата на Института е обект на спорове, тъй като не е постигната равностойност за съучастието в Холокоста (подобна равностойност е възприемана като посегателство върху себеуважението на словашкия народ като жертва, а не извършител на престъпления). Нещо повече, утвърждаването на легитимността на фашисткото управление в страната по време на Втората световна война се осъществява чрез назначаването от парламента на апологети на военновременния режим.¹⁹⁴ **Чешкият Институт за изследване на тоталитарните режими** започва да функционира през 2007 г., ръководен от целта да провежда изследвания, да предоставя документация, да образова и извежда на преден план гласовете на жертвите на комунистическото управление.¹⁹⁵ Институтът също е подложен на критики заради политизирания характер на ръководството му – назначено от Сената (горната камара на чешкия парламент), както и заради липсата на нюанси в представянето на историята на борбата срещу комунизма, пропускане на факта, че значителна част от чешката общественост е приемала режима.

В Унгария **музеят „Къщата на терора“**, който е основан през 2002 г., показва по осезаем начин страданията на жертвите на нацистката и съветската окупация, но изтъква, че XX век е завършил с победата на свободата и независимостта.¹⁹⁶ Въпреки това, особено по време на откриването си, музеят е критикуван, че се използва като инструмент в политическите битки. Тогавашното правителство на Виктор Орбан го финансира и открива в разгара на предизборна кампания като начин да дискредитира имиджа на своите опоненти-социалисти.¹⁹⁷ Впоследствие Орбан продължава да се опира на антикомунистическия разказ, за да заяви претенциите си за властта като човек, който най-накрая ще се справи с всички остатъци от социалистическото минало, лишило Унгария от възможността да се възползва пълноценно от предимствата на прехода.

Нахлуването на Русия в Украйна през 2022 г. предизвиква вълна от демонтиране на все още съществуващи паметници от съветската епоха. Например председателят на полския Институт за национална памет призова за бързи действия за премахване на символи, които биха могли да пропагандират комунизма на обществени места.¹⁹⁸ На 6-месечната годишнина от агресията на Кремъл беше демонтиран мемориал, посветен на войниците от Червената армия в полския град Бжег.¹⁹⁹

Въпреки важните стъпки за справяне със социалистическото минало, **консервативният отпор в страните от ЦИЕ доведе до преразглеждане на политиката на паметта от 90-те и 2000-те години и до подкопаване на обективните исторически изследвания.** Дясната партия „Закон и справедливост“ (PiS) поставя особен акцент върху подчертаването на наративите за полското величие и героизъм по време на Втората световна война, което се

¹⁹³ Институт за национална памет, Словакия, *Мисия*

¹⁹⁴ Неделски, Н., 2016 г., „Борбата за паметта на нацията“: Посткомунистическа Словакия и историята на Втората световна война, *Human Rights Quarterly*, 38(4), стр. 969-992

¹⁹⁵ Институт за изследване на тоталитарните режими, *ПРОЕКТИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ И ДОКУМЕНТАЦИЯ*

¹⁹⁶ Музей „Къщата на терора“, *История на музея*

¹⁹⁷ Фулър, Т., 2022 г., 'История в полезрението/някои подозират инсценировка: Паметта се превръща в бойно поле в Дома на терора в Будапеща', *New York Times*, 2 август 2022 г.

¹⁹⁸ Полски новини, 2022 г., 'Хржовице. Монументът в чест на Червената армия беше демонтиран', 24 март 2022 г.

¹⁹⁹ Радио Свободна Европа, 2022 г., 'Полша разрушава съветски военен паметник', 24 август 2022 г.

Каре 4: Премахването на статуята на Иван Конев в Прага

Източник: EURACTIV

Случаят с премахването от публичното пространство на Прага на статуята, посветена на съветския маршал Иван Конев, който ръководи настъплението на Червената армия срещу нацистката окупация на Чехословакия, е показателен, тъй като разделенията, предшестващи демонтажа, напомнят на сблъсъците в България. Решаването на въпроса за статуята на паметника става чрез **постепенна еволюция на подходите, а не на базата на еднократни решителни действия**, вариращи от промяна на предназначението чрез поставяне на нова плоча до окончателното премахване на цялата статуя. Местните власти в Прага поемат водеща роля в тези инициативи, чието осъществяване продължава шест години.

Споровете за символиката на паметника започват през 2014 г. след анексирането на Крим от Русия. През 2018 г. местните власти решават да добавят нова плоча към оригиналния надпис, който споменава Конев само като спасител на Прага, за да дадат по-широко, критично обяснение. Освен че на Конев се приписва командването на силите, освободили части от Бохемия и Прага, се отбелязва, че неговото военното командване е способствало потушаването на унгарското въстание през 1956 г., изграждането на Берлинската стена и разузнаването, предшестващо нахлуването на въоръжените сили на Варшавския договор в Чехословакия.

Проруският президент на Чехия Милош Земан, членове на Чешката комунистическа партия и руското посолство обвиняват, че преименуването представлява „пренаписване на историята“, докато проевропейски политици и части от обществото защитават поставянето на новата плоча. След многократни нападения срещу статуята, общинските власти най-накрая решават да прехвърлят статуята в Мемориалния музей на XX век.²⁰⁰

проявява най-ясно в отричането на полското съучастие в Холокоста. През 2018 г. в полския парламент беше приет т.нар. закон за Холокоста, който въвежда присъди, водещи до затвор, за внушения, че поляците са участвали в извършването на престъпления срещу евреите. Въпреки че разпоредбите за наказателна отговорност в крайна сметка бяха премахнати след международен отпор, по силата на закона все още може да се носи финансова отговорност. Проведена е и кампания за подкопаване на работата на Музея на Втората световна война

²⁰⁰ Рехорова, И., 2021 г., ‘Визуални символи, демокрация и памет: Паметникът на Иван Степанович Конев и паметта за комунизма в Чешката република’, *Memory Studies*, 14(6), стр. 1241-1254

Върба, Дж., 2020 г., ‘Монументален конфликт: противоречия относно премахването на статуята на маршал Конев в Прага’, *Cultures of History Forum*

в Гданск. „Закон и справедливост“ се обяви срещу него, който според тях е космополитна версия на историята, смесваща страданията на поляците по време на войната с тези на други източноевропейски народи, като по този начин се размива уникалния национално-героичен опит на Полша.²⁰¹

В Унгария дългогодишният министър-председател Виктор Орбан укрепи властта си, не на последно място като се възползва от колективното чувство за несправедливост и се позиционира като политик, който може да поправи несправедливостите в миналото на Унгария (от Хабсбургското управление до Трианонския договор след Първата световна война, който лишава Унгария от значителни територии и население). В същото време той отрича каквото и да било унгарско съучастие в Холокоста.²⁰²

Румъния: догонване

Въпреки че България и Румъния споделят сходни характеристики по отношение на забавеното темпо и успеха на прехода към демокрация – за разлика от бързия напредък на страните от Балтийския и Централноевропейския регион, Букурещ все пак може да се похвали с по-значителен прогрес от София в преодоляването на комунистическото си минало.

Старите комунистически мрежи, особено наследниците на Румънската комунистическа партия, както и бившите служби за държавна сигурност, оказват значително влияние върху румънската политика и общество след 1989 г., което представлява сериозна пречка за по-решително скъсване с миналото. Все пак реформаторски настроени политици и организации на гражданското общество успяват да прокарат инициативи в областта на историческата памет. Създаването на **Мемориала „Сигет“** през 1997 г. като национален исторически обект по силата на Закон 95 представлява най-координираното до този момент усилие за събиране на архивни материали и свидетелства, както и за почитане на жертвите на комунистическите репресии. Мемориалът включва музей, разположен в сграда – бивш затвор, в който са били затваряни противници на режима. Създаването на музея е предшествано и впоследствие подкрепено от дейността на Международния център за изследване на комунизма, който провежда академични изследвания върху комунистическия режим.²⁰³

Институтът за разследване на комунистическите престъпления и паметта на румънските изгнаници (ICCMER), създаден през 2005 г., е организация, спонсорирана от правителството, която изследва престъпленията на румънския комунистически режим и подкрепя образователни проекти, като предоставя на обществеността архиви и други видове документация, свързани с комунизма.²⁰⁴

²⁰¹ Махцевич, П., 2023 г., ‘Когато историята означава твърде много: Историците и политиката на историята в Полша’, *Contemporary European History*, 32(1), стр. 15-20

²⁰² Мейен, Й., Вермеерш, П., 2023 г., ‘Популистична политика на паметта и ролята на жертвата: Анализ на политическата употреба на историческата несправедливост в Централна Европа’, *Government and Opposition*, стр. 1-19
Надками, М., 2020 г., *Остатъци на социализма: Паметта и бъдещето на миналото в постсоциалистическа Унгария*, Cornell University Press

²⁰³ Мемориал на жертвите на комунизма и съпротивата, *Обща информация*
Чобану, М., 2009 г., ‘Криминализиране на миналото и реконструиране на колективната памет: румънската комисия за истината’, *Europe-Asia Studies*, 61(2), стр. 313-336

²⁰⁴ Институт за разследване на комунистически престъпления, Румъния, *История*

Конкурентен опит за водеща роля в оценката на комунистическото минало е свързан с **доклада „Тисманеану“ от 2007 г.**, издаден от Президентската комисия за анализ на комунистическата диктатура в Румъния (известен като докладът „Тисманеану“ на името на нейния председател Владимир Тисманеану) и подкрепен от тогавашния румънски президент Траян Бъсеску. Мандатът на комисията е насочен към разкриване на институционалните механизми на комунистическите репресии, предложения за правни реформи за обезщетяване на жертвите на репресии и равностойка на престъпния и незаконен характер на бившия режим.

Все пак, трябва да се отбележи, че резултатите от работата на комисията са негативно повлияни от краткия срок, в който е трябвало да бъде изготвен докладът, от прибързаното, често пъти политически мотивирано назначаване на членовете на комисията и от недостатъчна аналитична дълбочина. Докладът не довежда до национално помирение, за което свидетелстват атаките от страна на политиките, свързани с бившите комунистически мрежи. Въпреки това докладът представлява важен символичен опит за оценка на комунизма, макар и с ограничен успех.²⁰⁵

Украйна: историческа памет, пробудена от войната

Възстановяването на историята на Украйна, лишена от руски пропагандни послания и културна символика от съветския период, се засилва като процес от военните инвазии на Русия през 2014 и 2022 г.

До нашествията украинската политика на паметта се характеризира със сблъсъци между проруските групи, които насърчават съветската носталгия, и националните демократи. След Оранжевата революция от 2004 г. проевропейският президент Виктор Ющенко предприема редица инициативи, насочени към възстановяване и възвръщане на украинската национална памет. Той дава приоритет на реабилитацията на Организацията на украинските националисти (ОУН) и Украинската въстаническа армия (УПА), както и на юридическото признаване на Гладомор като геноцид над украинците, извършен от съветския режим. Този процес завършва със Закона за Гладомор от 2006 г., който обявява за незаконно публичното отричане на масовия глад.²⁰⁶ През 2006 г. е създаден и **Институтът за национална памет** като централен орган на изпълнителната власт, чиято дейност се ръководи и координира от кабинета на министрите на Украйна чрез министъра на културата и информационната политика. Общата цел на Института е насочена към възстановяването и съхраняването на националната памет на украинския народ чрез цялостно изучаване на историята на украинската държавност, популяризиране на украинската история в чужбина, увековечаване на паметта на защитниците на украинската свобода и териториална цялост.²⁰⁷

Особено важна инициатива по отношение на политиката на паметта е свързана с приетите през 2015 г. **украински закони за декомунизация**, известни още като „закони за паметта“. Въпреки че демонтирането на комунистическите паметници започва в регионите на Украйна още в края на съветския период, новите законови мерки драстично ускоряват процеса. Разпо-

²⁰⁵ Чобану, М., 2009 г., ‘Криминализиране на миналото и реконструиране на колективната памет: румънската комисия за истината’, *Europe-Asia Studies*, 61(2), стр. 313-336

²⁰⁶ Журженко, Т., 2022 г., *Законодателство за историческата памет в постсъветска Украйна, Закони за паметта и историческа справедливост*, Palgrave Macmillan, Cham

²⁰⁷ Украински институт за национална памет, *Правилник на института*

редбата, която забранява използването на комунистически и нацистки символи, довежда до бързото премахване на статуи от комунистическата епоха (като например статуите на Ленин) и преименуване на улици и обществени пространства.

След началото на инвазията през 2022 г. Украйна продължава да преоценява историко-културното си доминация от страна на Русия²⁰⁸ и пристъпва към премахване на паметници от времето на Руската империя. Наративът за великата руска култура/руския „цивилизационен център“, съпоставен с украинската „културна периферия“, започва конкретно да се развенчава чрез премахване на статуи, посветени на руския поет Александър Пушкин, и преименуване на улици, обозначени с имена на руски художници и литературни дейци. Например паметникът, посветен на руската императрица Екатерина Велика, е премахнат от публичното пространство в Одеса, тъй като вероятно тя не е основателка на града (според разпространяваните от Русия вярвания) и е допринесла за унищожаването на украинската казашка автономия. Освен това градският съвет на Киев решава да демонтира статуя, прославяща „обединението на Украйна с Русия“, и паметник на Переяславското споразумение от 1654 г. (при което подкрепата на казациите за Русия срещу Полша в крайна сметка довежда до подчиняването на Украйна от страна на Русия).²⁰⁹

Въпреки това някои от инициативите на Украйна във връзка с преоценката на миналото са критикувани за липса на нюанси и възприемане на категоричен подход, който може избирателно да издигне някои исторически фигури/епизоди и напълно да омаловажи други. Например законите за паметта са обект на критики, особено по отношение на разпоредбата, която кодифицира почитането на паметта на борците за независимост на Украйна през XX век. Спорни организации като Организацията на украинските националисти и Украинската въстаническа армия бяха включени сред борците и по този начин техният статут беше официално признат. В резултат бяха изразени опасения за потенциална „регулация на паметта“, която избирателно пропуска негативни исторически събития като престъпленията, извършени от някои от борците за украинска независимост срещу поляци и евреи по време на Втората световна война.²¹⁰

Но по-широкият контекст на ситуацията в Украйна като страна във война, изправена пред постоянна агресия от страна на Русия, може да оправдае строгите правно-исторически разпоредби на Киев, насочени към изкореняване на остатъците от руско-съветското господство и поддържане на обществената устойчивост и единство. Балансът между историческата политика и запазването на демократичните устои на страната остава важно предизвикателство пред Украйна.

²⁰⁸ Найем, М., 2023 г., *Ukraine Insider; Part 4: Невидими йерархии и руската културна доминация над Украйна: Ролята на езика и стереотипите*, Институт за глобални анализи, стр. 1-13

²⁰⁹ Бен, Б., 2022 г., 'Паметниците на Пушкин изчезват от украинските улици след Ленин, деколонизацията е в ход', *Euro-maidan Press*, 4 май 2022 г.

²¹⁰ Марпълс, Д. Р., 2018 г., 'Декомунизация, закони за паметта и "строители на Украйна през XX век"', *Acta Slavica Iaponica*, 39(1), стр.1-22

Каре 5: Стъпка преди демонтаж: Художествена реконструкция

Източник: Designs You Trust, скулптура на Хидра в Букурещ

Въпреки че премахването на статуите от комунистическата/съветската епоха е сигнал за по-категорично скъсване с миналото, което създава единно разбиране на паметта и идентичността, случаите на особено разединяващи обществото дебати и историческо наследство могат да доведат до **компромисни решения и форми на протест**, информирани от художествена реконструкция.

Например **Паметникът на съветските танкови войски в Прага** е пребоядисван в розово няколко пъти, преди да бъде преместен във Военнотехнически музей. Той също така многократно е използван в по-нататъшни художествени прояви. През 2011-2012 г. отново е показан в Прага, за да се отбележи 20-годишнината от изтеглянето на съветските войски. Освен това паметникът е представен като символ на 90-те години на изложба, посветена на XX век в Бърно.²¹¹

В Румъния продължаващото влияние на комунистическото минало и невъзможността то да се преодолее по категоричен начин е обект на художествена критика. „Проект 1990“ (осъществен между 2010 и 2014 г.) включва 20 временни артистични интервенции върху празния пиедал на бившата статуя на Ленин в Букурещ. Те имат за цел да отправят критика към румънското общество, което все още не се е справило с комунистическото минало, чрез антиностагично и иронично отношение към символите на историята. Скулптурата „Хидра“ (на снимката по-горе) пресъздава статуята на Ленин със седем глави под формата на рози, свързани с дълги шии. Розите представляват електоралния символ на посткомунистическите социалдемократи и така се подсказва художествения замисъл, че румънският политически елит след 1989 г. е продукт на комунистическия режим.²¹²

Отвъд ЦИЕ, в Италия преоценката на фашисткото минало не е толкова всеобхватна, колкото в Германия, което води до двусмислени и половинчати решения. Например **Паметникът на победата в северния италиански град Болцано** напомня за фашизма и е сборен пункт на крайно десни походи.

Противоречивият характер на този паметник е особено проблематичен сред немскоговорящите граждани, които го разглеждат като историческа почит към фашисткия процес на италианизация, основан на потискането на немската култура и права (след като през 1919 г. градът и провинцията, в които преобладава немскоезичното население, са присъединени към Италия от съображения за сигурност). Италианците обаче виждат в паметника потвърждение на собствената си италианска идентичност. Непримириимостта на позициите е медирана чрез реконтекстуализация на паметника, основана на смекчаване на фашистките му послания. Първото преформатиране е свързано с монтирането на LED осветление, за да се заглуши символично фашистката реторика, като същевременно се запази архитектурната цялост на паметника. Освен това в криптата под сградата е изграден музей, който разказва историята и дебатите около паметника.²¹³

²¹¹ Габович, М., 2021 г., ‘Какво се е случва със съветските военни паметници след 1989/91 г.? Преглед’, *Политика*

²¹² Преда, К., 2016 г., ‘“Проект 1990” като антипаметник в Букурещ и естетизацията на паметта’, *Südosteuropa*, 64(3), стр. 307-324

²¹³ Сакалис, А., 2022 г., ‘В цяла Европа все още има много спорни паметници. Алекс Сакалис посещава малко италианско градче, което е намерило начин да контекстуализира и смекчи архитектурното наследство на фашизма’, *BBC*, 18 януари 2022 г.

Пътят напред за миналото на България в условията на социално разделение

Фундаменталната идейна амбивалентност на България и липсата на категорична ориентация към Запада формират, както става ясно от предходния анализ, дълбоко вкоренени проруски исторически интерпретации, които остават до голяма степен неоспорени в образователната система; непрекъснати сблъсъци и нерешителност по отношение на съдбата на монументалното наследство; и силна прокремълска историческа дезинформация в медийното пространство.

Затова разглеждането на руския фактор в историческата политика на България и в информационната среда изисква на първо място да се предложат начини за преодоляване на основната характеристика на отношението на българското общество към Русия: непрекъснатото емоционално натоварено разделение, произтичащо от традиционното противопоставяне между „русофили“ и „русофоби“. След като се идентифицират концептуалните възможности за преодоляване на вкоренените културно-социални разделения, в този раздел на изследването са изложени и практически препоръки, информирани от политиките за паметта в други страни от ЦИЕ.

Може ли социалното разделение да се преодолее чрез дискусии?

Дискусиите често пъти се представят като обещаващ начин за посредничество в условията на социален конфликт. Социалната психология подчертава, че **положителните резултати от дискусиите водят до възприемане на алтернативни гледни точки и могат да улеснят промяната на нагласите**. Излагането на нова информация и разнообразни мнения в процеса на обсъждане следва да насърчи степента на откритост и ангажираност с позиции, които са различни от собствените. По-специално, увеличаването на фактическите познания може да създаде по-информирани мнения и готовност за сътрудничество.²¹⁴ Делиберативният обрат в политическата теория също така подчертава, че антагонизмът в разделените общества може да бъде преодолян чрез дискурсивна форма на демокрация, основана на ангажираност в публичната сфера, която не е фокусирана върху държавните структури. Делиберативните форуми в публичната сфера трябва да се съсредоточат върху конкретни нужди и специфични

²¹⁴ ПитликЗилиг, Л. М., Хъчинс, М. Дж., Мулбергер, П., Гонзалез, Ф. Дж., Томкинс, А. Дж., 2018 г., ‘**Промяна в нагласите и поляризация**’, в *Делиберативна социална ангажираност с науката. Емпирично изследване*, Springer Briefs in Psychology, Springer, Cham

за проблема обстоятелства, а не върху общи ценности (които обикновено пораждат най-много конфликти) и трябва да действат в дистанция от суверенната власт.²¹⁵

Големите теоретични надежди, които се възлагат на процеса на обсъждане, не се потвърждават последователно от концептуална и емпирична гледна точка, особено в контекста на незадоволителните резултати от групови дискусии. Още през 1975 г. се утвърждава хипотезата за груповата поляризация, според която **груповото обсъждане има тенденцията да засилва установените нагласи на членовете на групата преди началото на дискусията и допълнително да затвърждава междугруповите различия**. Решаващият психологически механизъм, който стои зад този процес, е свързан с междуличностното сравнение, при което хората желаят да се възприемат и представят в благоприятна светлина по отношение на другите и излагането на групови позиции може да стимулира индивида да коригира реакцията си, така че да поддържа желаното самовъзприятие в съответствие с принципите на общността.²¹⁶ На още по-дълбоко ниво връзките на споделената социална идентичност изключват възприемчивостта към алтернативни гледни точки, които могат да дестабилизируют идеи и нагласи, създаващи социална общност. Посредством разсъждения, мотивирани от съществуващи идейни позиции, индивидите търсят информация, която потвърждава техните вече съществуващи убеждения. От гледна точка на политическите науки някои от положенията на делиберативната демокрация избягват да се занимават с фундаментални конфликти, основани на ценности, и поради това не могат да предложат начини за справяне с дълбоко вкоренени социални противопоставяния.

Емпирично подкрепените изследвания в областта на политическите науки и психологията на тези концептуални предпоставки потвърждават, че идеите се запазват, а не се променят, в резултат на многократни взаимодействия и дискусии. Изследването на Румена Филипова на моделите на европеизация на външната политика на Полша, България и Русия в периода 1989-2015 г. установява, че културно-исторически обусловените представи за Европа (и ценностите, които ги формират), основани на различната национална и субрегионална идентичност на държавите от ЦИЕ, се превъплъщават в обстоятелствата след 1989 г. и формират външнополитическото поведение на тези държави. По-специално, интерактивният процес на идентификация и социализация между западния (европейския) Друг и Аз-а на страните от ЦИЕ, който определя границите на принадлежност към евроатлантическата общност след 1989 г., не доведе до фундаментално идейно предефиниране на начина, по който се разбират и практикуват европейските ценности в трите разглеждани държави. Вместо това промяната настъпи на равнището на тактическите убеждения и стиловете, нюансите и акцентите на изразяване на убежденията.²¹⁷

Освен това социалнопсихологическите изследвания на различни аспекти на процеса на обсъждане често пъти не установяват значително положително въздействие на обсъждането върху междугруповото съгласие или отчитат неокончателни резултати. Например

²¹⁵ Дризек, Дж. С., 2005 г., 'Делиберативна демокрация в разделени общества: алтернативи на агонизма и аналгезията', *Political Theory*, 33(2), стр. 218-242

²¹⁶ Майерс, Д. г., Лам, Х., 1975 г., 'Поляризиращият ефект на груповата дискусия: откритието, че дискусията засилва средностатистическите тенденции преди самата дискусия, стимулира нови прозрения за естеството на груповото влияние', *American Scientist*, 63(3), стр. 297-303

Майерс, Д. Дж., 1975 г., 'Поляризация на нагласите, предизвикана от дискусия', *Human Relations*, 28(8), стр. 699-714

²¹⁷ Филипова, Р., 2022 г., *Конструиране на границите на Европа: идентичност и външна политика в Полша, България и Русия след 1989 г.*, Ibidem/Columbia University Press, стр. 380-381

изследванията на ключовите характеристики на дискусиите – възможност за критично мислене и достъп до информация, установяват, че тези фактори не оказват влияние върху промяната на вече съществуващите позиции.²¹⁸ Друго изследване, базирано на данни от пилотна дискуссионна група в Ирландия, показва неубедителни и разнопосочни резултати по отношение на това дали характеристики като пол, възраст, образование, отвореност към нови идеи водят до по-голяма промяна на отношението в процеса на обсъждане.²¹⁹ Също така проучването на това доколко спазването на процедурите при дискусии (основани на присъствието на обучени медиатори и стриктно прилагани правила за обсъждане) насърчава постигането на съгласие не предоставя последователни статистически значими резултати.²²⁰

От друга страна, психологическите изследвания подкрепят тезата за **влиянието на съществуващите идейни позиции като най-значим фактор, указващ устойчивостта и промяната на нагласите**. Установено е, че обсъждането укрепва предишни убеждения по въпроси, свързани с идентичността, като например имиграцията, но има повече възможности за промяна на нагласите във връзка с проблеми, които са по-технически по своя характер.²²¹ Като цяло, колкото по-дълбоко вкоренено е дадено мнение, толкова по-малко податливо е на промяна.²²²

Ако дискусиите не могат надеждно и последователно да допринесат за помирение между конкуриращите се, дълбоко застъпени възгледи на различните социални групи, какви възможности остават за преодоляване на различията и за изработване на обща посока? **Основен фактор на социалната промяна би могло да бъде ефективното лидерство**. Проучванията показват, че качествата на лидера имат преобладаващо значение за готовността на последователите да променят своите идеи и поведение (в социална, политическа, образователна или корпоративна среда). Доказано е, че надеждното, престижно лидерство предизвиква промяна на мнението, дори ако лидерът изповядва възгледи, които се разминават с тези на неговите/нейните последователи.²²³

²¹⁸ ПитликЗилиг, Л. М., Хъчинс, М. Дж., Мулбергер, П., Гонзалез, Ф. Дж., Томкинс, А. Дж., 2018 г., 'Промяна в нагласите и поляризация', в *Делиберативна социална ангажираност с науката. Емпирично изследване*, Springer Briefs in Psychology, Springer, Cham

²¹⁹ Суитър, Дж., Фарел, Д. М., О'Майли, Е., 2016 г., 'Кога делиберативните граждани променят мнението си? Изводи от пилотна дискуссионна група в Ирландия', *International Political Science Review*, 37(2), стр. 198-212

²²⁰ Странберг, Ким, и др., 2019 г., 'Водят ли дискусиите в групи, обединени в сходни виждания, до по-екстремни мнения? Делиберативна демокрация и груповая поляризация', *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, 40(1), стр. 41-57

²²¹ Сметс, К., Исерния, П., 2014 г., 'Ролята на дискусиите в промяната на нагласите: емпирична оценка на три теоретични механизма', *European Union Politics*, 15(3), стр. 389-409

²²² Войчишак, М. Е., 2012 г., 'Силни нагласи и груповая дискусия: взаимоотношения, структура, промени и ефекти', *Political Psychology*, 33(2), стр. 225-242

Жанг, К., 2019 г., 'Среща на различни възгледи в дискусия: политическо познание, сила на нагласите и промяна на мнението', *Political Psychology*, 40(2), стр. 315-333

²²³ Уиджери, Р. Н., Тъбс, С. Л., 1997 г., 'Лидерство и теория за промяна на нагласите', *Journal of Leadership Studies*, 4(2), стр. 3-17

Келман, Х. Ц., Йигли, А. Х., 1965 г., 'Отношение към комуникатора, възприемане на съдържанието на комуникацията и промяна на отношението', *Journal of Personality and Social Psychology*, 1(1), стр. 63-78

Ричи, Е., Фейрс, Е. Дж., 1969 г., 'Промяна в нагласите като функция на вътрешен-външен контрол и статус на комуникатора', *Journal of Personality*, 37(3), стр. 429-443

Аронсън, Е., Търнър, Дж. А., Карлсмит, Дж. М., 1963 г., 'Надеждност на комуникатора и комуникационни различия като определящи фактори за промяна на мнението', *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(1), стр. 31-36

Йигли, А. Х., Чайкен, С., 1975 г., 'Анализ на влиянието на характеристиките на комуникатора върху промяната на мнението: пример с атрактивността на комуникатора', *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(1), стр. 136-144

- Резултатите от социологическите изследвания демонстрират, че провеждането на **граждански съвети** (организирани от местните власти) или разширени медийни дебати за това как да се постъпи с руското/съветското монументално наследство **може да бъде контрапродуктивно и да изостри вече съществуващото напрежение**. Вероятно е междугруповите различия и идентичности да се засилят и да се поляризират още повече, когато са намесени и лични интереси на прокремълски политически, медийни и бизнес мрежи, които нарушават и подкопават правилата на честната дискусия (основана на прозрачна информация и цивилизованост).
- Вместо това **гражданските и политическите лидери трябва да поемат инициативата за провеждане на образователни кампании и рекламни материали**, които представят обективни научни възгледи за историята.

Насърчаване на критична историческа памет и образование

Като се имат предвид спецификите и проблемите на противоречивите дебати в България по отношение на Русия, следните конкретни препоръки могат да посочат пътя напред към разрешаването на сложните въпроси на историческата памет и образованието. Справянето с историческите възприятия е първостепенната основа, която е необходима за изграждането на когнитивната устойчивост на обществото, която на свой ред може да неутрализира ефективността на историческата пропаганда на Кремъл, осъществявана чрез медиите.

- Създаване на **консултативен съвет към Министерството на образованието и науката, състоящ се от български и чуждестранни историци**, който да очертае нови насоки в интерпретацията на ролята на Русия в българската история.
 - ✓ **Публикуване на изследователска база данни със свободен достъп**, в която се събират и представят всички ресурси, въз основа на които се провеждат исторически анализи и дебати в рамките на съвета.
- **Разработване на изследователски и преподавателски програми по руски науки на университетско ниво**, които позволяват специализация и задълбочаване на академичните познания на учените, надграждащи над общообразователните уроци по руска история/вътрешна и външна политика, включени в общите курсове.
- На основата на опита на други държави от Централна и Източна Европа **България трябва да създаде институционална рамка за оценка, изследване, обучение и повишаване на осведомеността за комунистическото си минало**. Въпреки че институтите за памет, комисиите за установяване на истината и законодателните инициативи понякога се превръщат в средства за политизирани битки за паметта (като например инструментализирането на антикомунизма за политически цели) и консервативни реакции, които избягват неприятните епизоди от историята на нацията, създаването на такива институции все пак е съществена стъпка в преодоляването на миналото. Липсата им в България лишава обществото от видими и осезаеми „хранилища“ на паметта, дори ако те могат да станат обект на спорове.

- ✓ **Създаване на нов музей, посветен на комунистическото минало**, в който се предоставя критична оценка на режима, включително на неговите жестокости и потъпкване на правата. Следване на примера на музеи в Централна и Източна Европа (като Музея на окупацията в Латвия, Музея „Сигет“ в Румъния), които провеждат академични изследвания в областта на историята, подготвят образователни материали и осъществяват работа с училищата.
- ✓ Въпреки значителното закъснение от 33 години след края на комунизма, е необходимо да се **открие национален институт за памет** по модела на подобни институции в балтийските страни и Централна Европа. За разлика от комисиите за установяване на истината (като тази в Румъния) и законите за паметта (като в Украйна), които могат да се политизират още повече и да предизвикат възражения за прилагането на регулаторен режим за паметта, фокусът на институтите за памет върху историческите изследвания, разследването на престъпленията на комунистическия режим, образователните инициативи и предоставянето на архивна документация може да бъде по-трайна платформа за изучаване и оценка на миналото. Изолирането от политическо влияние може да се постигне например чрез назначаването на независим надзорен съвет, който да рецензира и следи за обосноваемостта и качеството на произведените научни материали.
- ✓ Необходимо е **абстрахиране от дебатите за собствеността на паметниците**, тъй като това е второстепенен въпрос в сравнение с политическите и ценностните решения. Опитът на страните от Централна и Източна Европа, по-специално случаите с Бронзовия войник и статуята на Иван Конев, показва, че собствеността не е неразрешим проблем и държавните или местните власти могат да предприемат действия при наличието на достатъчно решимост за премахване на монументалното наследство от съветската епоха и различните нива на управление да не се блокират взаимно.
- Въпреки закъснението на политиките за въвеждане на „справедливост на прехода“ въз основа на лустрацията и осигуряването на безпрепятствен достъп до секретните досиета на агентите на комунистическата Държавна сигурност, **все още е важно да се проведе дебат в обществото за влиянието на мрежите за сигурност на бившия режим върху политиката на България след 1989 г.** Смяната на поколенията означава, че лицата, служили в комунистическата Държавна сигурност, постепенно ще се оттеглят от българския политически живот. Но един задълбочен преглед на секретните досиета може да хвърли ретроспективна светлина върху това кой се е облагодетелствал незаконно от процеса на прехода и как бившите комунистически мрежи са продължени и трансформирани.
- **Насърчаване на историческата грамотност в обществото** чрез развиване на ефективна историческа комуникация (по примера на дейността на [Института за комуникация в областта на историята](#), който обединява широк кръг от експерти с цел да гарантира, че точната историческа информация служи на образователните нужди на обществото).
- ✓ Експертната информация за историята трябва да се представя на обществеността по творчески и ангажиращ начин, например чрез специални подкастове и страници в социалните медии, разработени и координирани от изследователи в областта на историята.

- ✓ Следва да се насърчи разработването на политики, съобразени с историческите аспекти, като историците се включват по-последователно в процеса на вземане на политически решения.

Изолиране на медийната среда от чуждо авторитарно влияние

Разпространението на проруските дезинформационни кампании в българската медийна среда, в която историческата пропаганда се откроява на преден план, изисква координирани действия на правителствено, гражданско и международно ниво:

- **Обективният подход към историческата памет и съзнание трябва да се популяризира по последователен начин** и да бъде част от стратегическите комуникации на държавно ниво, които предоставят положителни разкази за миналото на България и нейната бъдеща посока.
- **Дезинформацията трябва да бъде широко призната и приета от политическия елит като заплаха за националната сигурност** и благосъстоянието на обществото. Съответно отделите/звената за информационна сигурност в министерствата (особено в Министерството на отбраната и Министерството на външните работи) трябва да разполагат с адекватни ресурси и да третираят дезинформацията като приоритетна заплаха. Например, наскоро създаденият Национален център за управление на кризи в Литва служи като платформа за координиране на държавните институции. Той е критично важно организационно звено в предотвратяването и управлението на кризи и извънредни ситуации, като осигурява непрекъснато наблюдение на заплахите за интересите на националната сигурност.
- **Разузнавателна информация трябва да бъде разкрита пред обществеността** особено когато касае неясни финансови връзки между Кремъл и неговите местни политически, бизнес и медийни посредници, които разпространяват проруски пропагандни послания.
- **Определяне на правните граници на допустимата реч**, като невярното и заблуждаващото съдържание следва да се регулира по-строго (наред с речта на омразата). Необходимо е да се предприемат по-решителни действия срещу руските (и китайските) злонамерени наративи чрез кодифициране на мерките срещу чуждестранната дезинформация в законодателството. Националният медиен регулатор трябва по-всеобхватно да прилага правните, етичните и професионалните стандарти в журналистиката.
- **Националното обществено радио и телевизия следва да бъдат насърчавани и подкрепяни като основен стълб на качествената журналистика** въз основа на финансова и редакционна независимост. Например чешката телевизия и радио се финансират чрез данъци извън правителствения контрол и се контролират от независими надзорни съвети.

- **Онлайн медиите трябва да обмислят възможността за деактивиране на коментарните рубрики под статиите (включително и за по-дълъг период),** ако коментарите следват модел на последователно нарушаване на цивилизоваността на дискусиата, с което се засилват дезинформационните наративи.
- **Сегментиране на аудиторията и разработване на информационни кампании за медийна грамотност и изграждане на капацитет, насочени към „колебаещите се“:** групи в обществото, които не поддържат силни идеологически възгледи и следователно са по-възприемчиви към нова/качествена информация.
- **Организиране на дейности за медийна грамотност в цялата страна, насочени към учениците с акцент върху историята.** По примера на словашката олимпиада по критическо мислене състезанията по медийна грамотност могат да достигнат до голям брой училища и младежки организации. Олимпиадата е създадена през 2021 г. и година по-късно в нея участват 6 000 участници от над 200 средни училища. Вместо абстрактни лекции, олимпиадата използва интерактивни начини за въвеждане на учениците в реалното информационно пространство: учениците трябва да отговарят на въпроси и да оценяват информация от съществуващи публикации/сайтове в социалните медии и допълнително да се адаптират към съвременните заплахи, напр. изкуствения интелект.
- **Насърчаване на по-активен диалог чрез регионални формати и транснационален обмен на опит между експерти от Русия и Китай,** за да се установи нарастващото сходство на целите, посланията, методите и тактиките в кампаниите за влияние на Москва и Пекин по света.
- **Създаване на международни мрежи за сътрудничество между граждански организации и журналисти,** които могат да обменят знания за най-добрите практики и уязвимостите на съответните общества, както и да подават сигнали за кампании за дезинформация с международен отзвук.

